

Bağdat Paketi'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi

Mustafa BOSTANCI

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi – Tarih Bölümü
E-Mail: mustafabostanci066@hotmail.com

Erdem KARACA

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi – Tarih Bölümü
E-Mail: erdm.karaca@hotmail.com

Geliş Tarihi: 04.02.2018 Kabul Tarihi: 04.06.2018

ÖZ

BOSTANCI, Mustafa; KARACA, Erdem, **Bağdat Paketi'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi**, CTAD, Yıl 14, Sayı 27 (Bahar 2018), s. 123-154.

Bu makalede, Irak'ta monarşinin yıkılmasına yol açan 14 Temmuz 1958 Askeri Darbesi, özellikle Bağdat Paketi'na tesir eden tarafları, ulusal ve yabancı kaynaklar esas alınarak anlaşılmasına, aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

NATO ve SEATO arasında bir köprü pozisyonunda teşkil edilen ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya nüfuz etmesini önlemeye yönelik olarak kurulan Bağdat Paketi (Middle East Treaty Organization-METO)'nın temelleri Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955'te yapılan anlaşmayla atılmış, İran, Pakistan ve İngiltere Pakta sonradan katılmıştır. Türkiye'yi bölgede yabancılaştırırken Batı karşıtı bloğu güçlendiren Bağdat Paketi, Arap dünyasında olumlu karşılanmamış, özellikle Mısır, bu Paketi Arap Birliği'ne karşı bir oluşum olarak değerlendirmiş ve büyük bir tepki göstermiştir. Arap devletlerine ve İsrail hariç Orta Doğu devletlerine açık tutulan bu örgüte Irak'tan başka hiçbir Arap devleti katılmamıştır. Ancak, General Kasım'ın liderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe, Irak'ta monarşiye son verdiği gibi, bölge siyaseti üzerinde de önemli değişikliklere yol açmıştır.

Bu askeri darbe öncelikle, kuruluşu sırasında Bağdat Paketi'na cephe alan Mısır liderliğindeki Arap Bloğu'nun lehine sonuçlar doğurmuştur. Diğer taraftan darbe, Orta Doğu'daki Batı aleyhtarını unsurları güçlendirmiş, Türkiye'yi Batı dünyasına daha da yakınlaştırmıştır. Irak'ta gerçekleşen bu darbeye, hem radikal Arap kampına yeni ve önemli bir katılım sağlanmış, hem de Batı savunma sisteminin Orta Doğu'daki uzantısı

niteliğindeki Bağdat Paktı'nın, Arap dünyasıyla olan tek bağı da koparılmıştır. ABD'nin girişimleriyle yeniden şekillendirilen ittifak bağı, CENTO (Central Treaty Organization) oluşumu ile devam ettirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağdat Paktı, METO, 1958 Irak Darbesi, CENTO, Orta Doğu, Türkiye.

ABSTRACT

BOSTANCI, Mustafa; KARACA Erdem, **1958 Iraq Military Coup With Regard to Baghdad Pact**, CTAD, Volume 14, Issue 27 (Spring 2018), pp. 123-154.

In this article, it is intended to figure out, enlighten and evaluate all the aspects, especially those affecting the Baghdad Pact, of the Military Coup on July 14, 1958 which caused the collapse of monarchy in Iraq, on the basis of national and foreign resources.

The Baghdad Pact (Middle East Treaty Organization-METO), which was formed as a bridge between NATO and SEATO (South East Asia Treaty Organization), was established towards preventing the Soviet Union to influence the Middle East. Its foundations were laid through an agreement concluded on February 24, 1955 between Turkey and Iraq. Iran, Pakistan and the United Kingdom acceded to the Pact, later. The Baghdad Pact, which alienated Turkey in the region and strengthened the anti-western block, was not welcomed in the Arab world. Especially Egypt considered this Pact as an entity against the Arab League and overreacted. No Arab State other than Iraq acceded to this organisation which was available for accession of Arab States and the Middle East States except for Israel. Yet, the military coup led by General Kasim ended the monarchy in Iraq and caused significant modifications over regional politics.

This military coup caused firstly some results in favour of the Arab Block under the leadership of Egypt which had objected to Baghdad Pact during its foundation. Besides, it strengthened anti-western trends in the Middle East and made Turkey closer to the West. With the aid of the military coup happened in Iraq, new and important participations were ensured for the radical Arab camp and the only link of Baghdad Pact, which was in the nature of extension of Western defense system in the Middle East, to the Arab world was totally broken down, as well. Re-shaped via the US efforts, the alliance link was maintained through formation of the CENTO, the Central Treaty Organization.

Keywords: Baghdad Pact, METO, Iraq Coup of 1958, CENTO, Middle East, Turkey

Giriş

Ülkemizde Bağdat Paktı ile ilgili bilimsel çalışmalar yapılsa da, özellikle 1958 Irak İhtilalinin Bağdat Paktı'na etkisine yönelik kayda değer herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu bakımdan Orta Doğu'daki pek çok olayın tetikleyicisi olan ihtilale yönelik çalışmalar yapılarak tarihi gerçeklerin ortaya çıkmasına katkıda bulunulmalıdır. Konuyla ilgili akademik anlamda, Behcet Kemal Yeşilbursa'nın

Bağdat Paktı (1955-1959) isimli eseri ile Orta Doğu hakkında yazdığı eserleri, Abdülğani Bozkurt'un yazdığı "Monarşiden Cumhuriyete: 1958 Irak Darbesi" adlı sadece üç sayfalık bir makale ile Hüseyin Bağcı'nın "Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar", William L. Cleveland'ın "Modern Ortadoğu Tarihi" ve Ömer E. Kürkcüoğlu'nun "Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası(1945-1970) isimli çalışmalarında birkaç sayfayı geçmeyen ve konuyu dolaylı olarak ele alan bölümler vardır. Ayrıca, Türk Dış Politikası'yla ilgili eserlerde de, sınırlı da olsa konuya yer verilmiştir.

Dolayısıyla 1958 Irak İhtilalinin Bağdat Paktı'na etkisine ilişkin doğrudan ve özellikle tarihçi bakış açısıyla incelenmesi hususunda bir eksiklik olduğu ortaya çıkmaktadır ve ihtilalin Pakta etkisini bütün ayrıntısıyla ortaya koyacak bir çalışmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu çalışma bu eksikliğin bir nebze de olsa giderilmesini ve 1958 Irak İhtilalinin Pakta etkisinin daha iyi anlaşılmasını amaçlamaktadır.

Bu araştırmanın önemli bir özelliği de, başta dönemin Türk basını ve Cumhuriyet Arşivi, Amerikan ve İngiliz Arşiv kaynakları ile Almanca çalışmalardan faydalanılması, bunların yanı sıra telif ve tetkik eserlerin de kullanılmış olmasıdır.

Bugünkü Irak, İngilizlerin I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı eyaletleri Musul, Bağdat ve Basra'yı ele geçirmeleri sonucunda doğmuştur. İngilizler başta ülkeyi doğrudan yönetmeyi düşündülse de, halkın sert muhalefetiyle karşı karşıya kalma korkusuyla bu fikirlerinden vazgeçerek, 23 Ağustos 1921'de Mekke Şerifi Hüseyin Bin Ali'nin oğlu Faysal'ı Irak'ın ilk kralı ilan etmişlerdir. 3 Ekim 1923'de bağımsızlığını kazanan Irak, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur¹.

İngilizler açısından, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ekonomisinin gerilemesine bağlı olarak uzun yıllara dayanan nüfuzun daralması süreci başlamıştır. Yine de, II. Dünya Savaşı'ndan önce kurulmuş olan "Mandaterlik Sistemi" vasıtasıyla Ortadoğu üzerinde en fazla etkili olan güç İngiltere idi. Ancak bölge, hammaddelerin önemi arttıkça kademeli olarak ABD'nin görüş alanına girmeye başlamıştır. Nihayet, Hitler Almanya'sının yenilgisinden sonra bölgede İngiliz nüfuzu batarken, ABD'nin etkinliği artmıştır².

Dengelerin değişmesiyle birlikte iki büyük güç haline gelen ABD ve SSCB, Orta Doğu'da hem ekonomik konumlarını güçlendirmek, hem de müttefik kazanmak için yoğun bir çalışma içerisine girmişlerdir. Böylece Orta Doğu, -

¹ Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, *Riskler ve Fırsatlar Karşığında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*, Tepav, Ankara, Aralık 2007, s. 6.

² Stefan Megyery, *U.S. Foreign Policy and the Influence of "White Supremacy"- Der Einfluss soziokultureller Faktoren auf die US-Außenpolitik am Beispiel der US-Bündnisystempolitik von 1945 bis 1960*, An der Philosophischen Fakultät I der Humboldt Universität zu Berlin, Dissertation, Berlin, 2014, s. 254.

Soğuk Savaşta- Doğu-Batı ihtilafının başlangıcı bakımından önemli bir coğrafya haline gelmiştir. Pentagon (ABD Genelkurmayı), 1946 yılı başından itibaren bu bölgeyi elinde tutmanın -özellikle petrol kaynakları ve stratejik konumu nedeniyle- “büyük stratejik önem” arz ettiğini dile getirmiştir. Aynı yıl ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından, “Doğu Akdeniz'in ve Orta Doğu'nun güvenliği, ABD'nin güvenliği açısından hayati öneme sahiptir.” şeklinde bir açıklama da yapılmıştır. Bununla birlikte, İngiltere ve ABD anlaşmaya vararak, Orta Doğu'nun İngiltere'nin “Sorumluluk alanı” olarak kalmasının daha uygun olacağı, güvenlik ve savunma konularında ise iki güç arasında yakın işbirliği içerisinde bulunulmasına karar verilmiştir. Böylece, ABD, deneyim ve prestijinin Batı'nın çıkarlarını savunmasını kolaylaştıracağına inandığı İngilizleri bu bölgenin koruyucusu olarak görmek istemiştir. Bununla birlikte, Beyaz Saray, zamanla bölgeyi ABD politikasının odağı haline getirmiş ve etkisini arttırmak için bir dizi girişimlerde bulunmuştur. 1950'de İngiltere, Fransa ve ABD tarafından İsrail-Filistin ihtilafını ele alan “Üçlü Güvenlik Deklarasyonu” ilk büyük girişim olmuştur. Londra'nın, Orta Doğu Komutanlığı ve daha sonra bir Orta Doğu Savunma Örgütü kurulmasını öngören önerileri, bölgedeki kilit oyuncular özellikle de Mısır tarafından reddedilmiştir. Aynı zamanda, ABD tarafından da desteklenmeye değer bulunmamıştır. Ancak Kore Savaşı'nın patlak vermesi ABD'nin tavrında bir değişikliğe yol açmış ve 1952'den sonra bölgesel bir savunma örgütü kurma çabası ABD'nin resmi politikası haline gelmiştir³. ABD, 2. Dünya Savaşı'nın sonucuna bağlı olarak her ne kadar Batı'nın başat gücü haline gelse de, İngiliz aklının ve tecrübesinin stratejik ve jeopolitik yaklaşımlar noktasında dikkate değer olduğu anlaşılmaktadır.

Truman'dan Başkanlığı devralan Eisenhower döneminde, Orta Doğu politikası yeniden ele alınmış ve yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. Özellikle yeni Dışişleri Bakanı Dulles, bölge ülkelerini ziyaret eden ilk ABD Dışişleri Bakanı olmuş ve bu yeni girişimi başlatmıştır. Tek taraflı bir caydırma politikasının muazzam maliyeti göz önüne alındığında, ABD çok taraflı savunma ittifakı oluşturma amacını gütmüştür. Arka planda, yeni müttefiklerin, ABD'nin maliyetlerini azaltacak, aynı zamanda ABD'ye yeni askeri üsler sağlayacağı ve Komünist Sovyet Bloğu'nu caydırmak için gereken askeri birimleri sağlayabileceği fikri vardı. Ayrıca, Araplar üzerinde bir etki oluşturulacak ve de İsrail'in güvenliği sağlanmış olacaktır⁴. Böylece artık, Orta Doğu'da, ABD'nin politika ve hamlelerini İsrail'den bağımsız düşünmenin pek mümkün olmayacağı bir sürece girilmiştir.

³ Megyery, *agf.*, s. 255.

⁴ Megyery, *agf.*, s. 256.

Çalışmalarını devam ettiren İngiliz ve Amerikan savunma planlamacıları, Toros ve Zagros dağlarını geçip Türkiye, Irak veya İran'ı istila etmeye çalıştıklarında Sovyet kuvvetlerine karşı savaşmayı tasarlamışlardır⁵.

Dulles, yine de gerçek inisiyatifin bölge ülkelerinden gelmesini istiyordu. Böyle bir organizasyonun kökeni bölgenin kendisinde olmalıydı. Hiçbir dış güç bir plan sunmamalıydı ve bölge ülkelerinin de bunu otomatik olarak kabul etmesi beklenmemeliydi. Bu yaklaşımda, ilk etapta Pakistan ve Türkiye Orta Doğu politikasının odağı haline gelmiştir. Pakistan, özellikle daha fazla ekonomik ve askeri destek sözü verildiğinden, Amerikan fikirlerine daha sıcak bakmıştır. Pakistan ile Türkiye arasındaki fiili müzakereler 1954 başında gerçekleşti ve sonuçta 2 Nisan'da imzalanan işbirliği anlaşması ortaya çıkmıştır⁶. Türkiye ile Pakistan arasında Dostça İşbirliği Antlaşması Karacı'de, Pakistan Dışişleri Bakanı Zülfiyar Han ile Türkiye Büyükelçisi Selahattin Arel arasında imzalandı.⁷ Bu antlaşmanın imzalanmasıyla Orta Doğu savunma sisteminin ilk adımı atılmış oldu⁸ ve kurulacak paktın iki üyesi belirginleşti.⁹ Bu antlaşma aynı zamanda Türkiye'ye Güney Asya'da, yeni ve kuvvetli bir müttefik sağlamıştır.¹⁰ Ancak Pakistan ve Türkiye, Arap değildi ve Orta Doğu'da kurulacak bir paktın başarılı olabilmesi için, bölgedeki Arap unsurlarını da kapsamı gerekirdi.¹¹ Bağdat Paketi'nin kuruluşundaki ilk adım ise, 1955 başlarında askeri bir ittifak oluşturma hazırlıklarını formüle eden Irak ve Türkiye Başbakanların ortak bir demeciydi. Irak ve Türkiye arasındaki fiili müzakerelerde ABD yalnızca arka planda bir rol oynayan bir güç konumunda kalmıştır. Ankara ile Bağdat arasındaki görüşmeler zorlu ve sıklıkla somut formülasyonlar üzerinde tartışmalara gebe bir vaziyette gerçekleşmiştir.¹² Pakt fikrine başta Mısır olmak üzere bazı Arap devletlerinden gelen olumsuz tepkilere rağmen 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta Menderes ile Nuri Said Paşa, Bağdat Paketi'nü kuran Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasını imzaladılar.¹³ Amaç, Sovyet tehdidine karşı

⁵ Stefan Maximilian Brenner, "Irak, Syrien und die bipolare Weltordnung", *Wegweiser zur Geschichte Irak und Syrien*, Bernd Lemke (Red.), Verlag Ferdinand Schöningh GmbH & Co. KG, ISBN 978-3-506-78662-3, Paderborn, 2016, s. 77.

⁶ Megyery, *agl.*, s. 257-266.

⁷ İsmail Soysal, "Bağdat Paketi", *Belleten*, C.LV, S.212, Nisan 1991, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 187.

⁸ Yaşar Canatan, *Türk-İrak Münasebetleri(1932-1959)*, Ankara, 1995, s. 110.

⁹ Mehmet Şahin, "1950-1960 Dönemi Orta Doğu İle İlişkiler", *Türk Dış Politikası(1919-2008)*, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 487.

¹⁰ M.Philips Price, *Türkiye Tarihi (İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar)*, Çev. M.Asım Mutludoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1969, s. 175.

¹¹ Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşı'ndan 2000'e)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 87.

¹² Megyery, *agl.*, s. 257-266.

¹³ F.O. 371,115490, V 1073/216B, 1 Mart 1955.

üye ülkeler arasında bir savunma birlikteliği sağlamaktı.¹⁴ Asıl adı “Treaty of Mutual Cooperation” olan bu antlaşmanın 1. maddesinde, taraflardan birine bir saldırı halinde diğerinin herhangi bir yardım taahhüdünden söz edilmemektedir. Yalnız, Antlaşmanın 1. maddesindeki “savunma için işbirliği” kavramının, bir saldırı halini de öngörmesi hususunda, taraflar sözlü bir mutabakata varmışlardı.¹⁵ BM yasasının 51. maddesine göre yapılan¹⁶ bu antlaşmada; üye devletlerin savunma ve güvenlik konularında işbirliği yapmaları, birbirlerinin içişlerine karışmamaları ve beşer yıllık sürelerle yenilenebilmek üzere beş yıl süre ile geçerli olacağı gibi şartlara yer verilmişti.¹⁷ Öte yandan, bu antlaşmaya diğer Arap ülkelerinin katılmasını sağlamak için antlaşmanın 5. maddesinde, bu antlaşmaya, ancak Arap Birliği üyesi olan veya “taraflarca kesinlikle tanınan” devletlerin katılabileceği belirtilmiştir ki bu, İsrail’in bu antlaşmaya hiçbir şekilde katılamayacağı demek oluyordu. Çünkü o sırada İsrail hiçbir Arap devleti tarafından tanınmadığı gibi, hiçbir Arap devletiyle de barış yapmamıştı.¹⁸ Antlaşmaya ayrıca ek bir protokol ilave edilmiş ve bunun ilkini Nuri Sait imzalamıştır. Bu ek protokolde şu hususlar yer alıyordu:

“Bugünkü bu anlaşmaya her iki tarafın da kendi iradesini ortaya koyduklarını açıklamaktan şeref duyarım. Bu anlaşma, iki ülkenin karşılaşacağı her türlü saldırıya karşı dayanışmayı öngörmektedir. Bir de bu anlaşma, Orta Doğu’daki güven, barış ve emniyetin korunmasının bir güvencesidir. Ayrıca, Filistin ile ilgili BM’nin almış olduğu tüm kararları uygulama yönünde dayanışma içerisinde olacağımız yönünde de anlaşmış bulunuyoruz.”

Adnan Menderes de ikinci protokolü imzalamıştır. Bu protokol, Nuri Said’in dikkat çektiği Filistin ile ilgili her şeye Menderes’in muvafakat ettiğine dair, Nuri Said’in ele aldığı noktalara bir cevap mahiyetindedir.¹⁹ Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasının imzalanmasından iki gün sonra, 26 Ocak 1955 tarihinde,

¹⁴ Ayhan Kamel, “Türkiye’nin Arap Dünyası ile İlişkileri”, *Dış Politika*, C. 4, S. 4, Ankara, s. 9.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, “(Amerikan Belgeleri İle) Ortadoğu Komutanlığı’ndan Bağdat Paktı’na(1951-1955), *Bellekten*, C. LIX, Nisan 1995, S. 224’ten ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 234-235.

¹⁶ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 356.

¹⁷ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğuyla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 623. (Paktın Türkçe resmi metni için bkz. *Düstur*, III. Tertip, C. XXXVI, s. 422; İngilizce metni için bkz. F.O. 371,115490, V 1073/216C, 1 Mart 1955.)

¹⁸Fahir Armaoğlu, “(Amerikan Belgeleri İle) Ortadoğu Komutanlığı’ndan Bağdat Paktı’na(1951-1955), *Bellekten*, C. LIX, Nisan 1995, S. 224’ten ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 235.

¹⁹ *Mileffe Vesaike Filistin: “Meccuatü Vesaike ve Evrakun Hasseti bil-Kadîyyetil Filistinîyyeti”*, El Cüzzi sani min ammi 1950 ila ammi 1969(El Kahire: Vezaretül İrşadül Kavmi, El Heyetül Amme lil istilamat 1969), s. 1147-1148.

anlaşma TBMM'de görüşülmüş ve aynı gün onaylanmış²⁰ ve 28 Şubat 1955 tarih ve 8942 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²¹

Bu arada ABD, "Kuzey Kuşağı" projesini gerçekleştirmek istiyordu, fakat bu kadar erken gerçekleşmesini beklemiyordu. Bölgedeki genel kanı ise Amerikalıların ve İngilizlerin bu gelişmenin arkasında olduğu şeklindeydi.²²

Nihayet, Irak'ın önerisi üzerine İngiliz Hükümeti, bu anlaşmaya katılım müzakerelerini başlatma kararı almıştır. Burada Başbakan Eden, ikili bir strateji izlemiştir. Bir yandan Bağdat Paktı'na üye olarak, savunma konularında Batı güçleri ve bölge ülkeleriyle çok geniş kapsamlı bir işbirliği yapmayı amaçlamış, diğer taraftan 1930 İngiliz-İrak Antlaşması'nı, yeni bir ikili anlaşma ile değiştirmiştir. İngiltere'nin girişimlerine katkı sağlayan ABD, Pakistan'ın 23 Eylül'de, İran'ın ise 3 Kasım'da ittifaka katılmasını temin etmiştir. ABD yetkilileri; ABD'nin Pakt'ı kabul ettiğini, onu desteklediğini ve çeşitli üyelerine askeri yardımda bulunarak güçlenmesini umut etmesine rağmen, Birleşik Devletlerin bu zamana kadar resmen bağlı kalmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.²³ Gerçekten de ABD Bağdat Paktı'na dâhil olmamış, ancak Pakta arka çıkmak adına,²⁴ 29 Kasım 1956 tarihli tebliğ ile Pakta verdiği güçlü desteği açıklamış,²⁵ Paktın Bakanlar Konseyi'ne gözlemci olarak katılmış, ayrıca Konseyin Nisan 1956 Tahran Toplantısında, Paktın Ekonomik ve Yıkıcı Eylemlerle Mücadele Komitelerine, Haziran 1957 Karaçi Toplantısında da, Askeri Komitesi'ne üye olmuştur.²⁶ Birleşik Amerika Dışişleri Bakanı Dulles, ABD'nin, Paktın belirli yönlerini ve hedeflerini desteklemeyi sürdüreceğini belirtmiştir.²⁷ ABD, Bağdat Paktı'nın Komünizm'e karşı etkili bir araç olduğuna inanıyordu ancak, Bağdat Paktı üyelerinin Arap devletlerinin siyasi işlerine

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X C. 5, İçtima: 1, Ellinci İnikat, 26. 2. 1955 Cumartesi, s. 807-822.

²¹ T.C. Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 28. 11. 1955, S. 8942, No: 6496, s. 312-314.

²² *Foreign Relations The United States, 1955-1957, Volume XIII, Saudi Arabia, 258-259, Memorandum of a Conversation, Department of State, Washington, March 7, 1955; Source: Department of State, Central Files, 611.86A/3-755. Confidential. Drafted by Fritzman.*

²³ Megvery, *agl.*, s. 257-266.

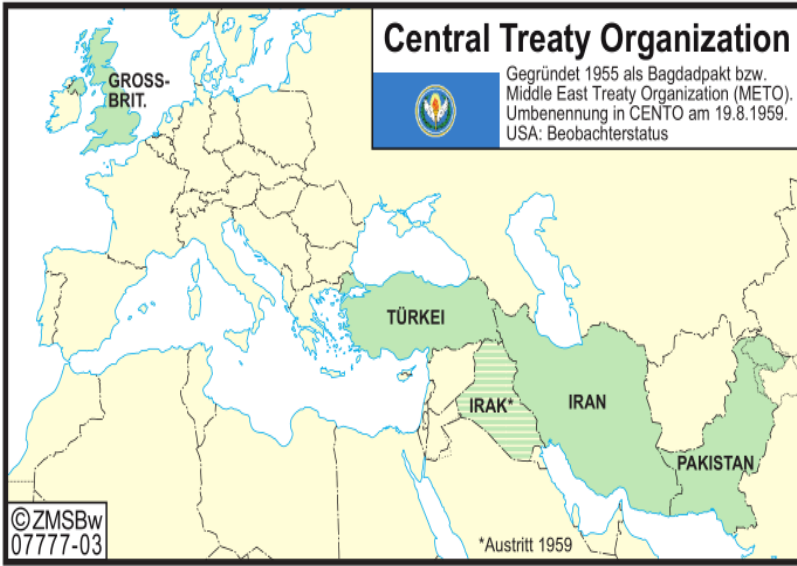
²⁴ Behcet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm (İngiltere-Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.180.

²⁵ *Foreign Relations The United States, Turkey 1955-1957, Volume XXIV, 705, Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey, Washington, December 10, 1956-9:19 p.m, Source: Department of State, Central Files, 684A.86/11-1456. Top Secret; Priority. Drafted by Williams and Jones. Repeated to Moscow, London, Athens, Paris for USRO and Knight, Rome for McSweeney, and Tehran.*

²⁶ Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm*, s. 180.

²⁷ *Foreign Relations The United States, 1955-1957, Volume XIII, Saudi Arabia, 439-440, Memorandum of a Conversation, Blair House, Washington, January 31, 1957, 10:30 a.m; Source: Department of State, Conference Files: Lot 62 D 181, CF 833. Confidential. Drafted by Stoltzfus who was assigned to serve as an interpreter during the King's visit.*

karışmasına karşı çıkıyordu.²⁸ 5 Ocak 1957'de Kongre'ye Orta Doğu'daki durum hakkında özel bir mesaj veren Başkan Eisenhower, komünist devletlerin saldırısına maruz kalacak herhangi bir hükümetin ABD'den askeri ve ekonomik destek alacağını açıklamıştır. 9 Mart 1957'de imzalanan ABD Kongresi kararında, "Eisenhower Doktrini" olarak adlandırılan sözleşme onaylanmıştır. Böylece, komünizme karşı uluslararası savaşta Orta Doğu ülkeleriyle işbirliği yapılmasına ve bu ülkelere yardım edilmesine izin verildi. Orta Doğu ülkeleri için, Başkan ve ABD Kongresi tarafından yapılan bu açıklamalar, özellikle de Bağdat Paktı üyeleri açısından tek taraflı bir garanti olarak nitelendirilmiştir.²⁹

Harita: 1955 Bağdat Paktı / 1959 CENTO Ülkeleri³⁰

²⁸ *Foreign Relations The United States, 1955-1957, Volume XIII, Saudi Arabia, 440, Memorandum of a Conversation, Blair House, Washington, January 31, 1957, 10:30 a.m; Source: Department of State, Conference Files: Lot 62 D 181, CF 833. Confidential. Drafted by Stoltzfus who was assigned to serve as an interpreter during the King's visit.*

²⁹ Megyery, *agl.*, s. 257-266.

³⁰ Brenner, *age.*, s. 79.; Soğuk Savaşın başlamasıyla Batılı güçler, Varşova Paktı'nın Irak'ı (Irak Komünist Partisi aracılığıyla) etki altına almasını önlemeye çalışmışlardır. Dünyanın yükselen yeni gücü ABD'nin ciddi girişimleriyle, Irak, 24 Şubat 1955'de NATO üyesi Türkiye, İran ve Pakistan'la birlikte Bağdat Paktı'na dâhil olmuştur. Bkz., Faris ALSammawi, *Die UN-Sanktionen gegen Irak und deren Auswirkungen auf die Bevölkerung von 1990 bis 2003*, Der Wirtschaft- und Sozialwissenschaften Fakultät der Universität zu Köln, Dissertation, Köln, 2006, s. 46.; ABD ve Türkiye'nin, Tahran Hükümeti'ne, Bahreyn'e yönelik isteklerini destekleyecekleri sözünü verdikten sonra İran'ın Bağdat Paktı'na katılmış olduğu ileri sürülmüştür. 1957'de İran Parlamentosu'nun İngiliz koruması altında bulunan Bahreyn'i, 14. İran vilayet ilan ettiği bir yasayı onaylamış olması bu işbirliğinin bir delili gibi gösterilebilirdi. Bkz., Derya Bıyıklı, *Die außenpolitische Stellung der Türkei im Nahen und Mittleren Osten, besonders nach dem Kalten Krieg bis Ende 1999*,

1958 Irak Askeri Darbesi ve İstanbul Zirvesi

ABD Başkanı Eisenhower'ın "Kore Savaşından beri en büyük kriz" şeklinde tanımladığı, bütün dünyada olduğu gibi bölgede de şok etkisi yaratan darbe, 14 Temmuz 1958 tarihinde General Abdülkerim Kasım liderliğinde gerçekleştirilmiştir. Kasım, sonradan hiçbir zaman seçime gitmese de Irak'ta Cumhuriyet ilan etmiştir.³¹

Bağdat Paktı Konferansı'nın İstanbul'da gerçekleşeceği günde -14 Temmuz 1958-, General Kasım'ın ordusu iktidarı ele geçirip monarşiyi devirmiştir. Bağdat Radyosu, Kral Faysal, Başbakan Nuri el-Said ve Veliht Prens'in ölümleri hakkında bilgi vererek, ordunun ve halkın, ülkeyi, emperyalistler tarafından halkı kontrol etmek için kurdukları yozlaşmış bir grubu devre dışına çıkardığını söylenmiştir.³²

1958 yılındaki darbeyle Irak'ta cumhuriyet ilan edilmiş ve kral ve ailesinin tüm yandaşlarıyla birlikte öldürülmesiyle ülkede bir dönem kapanmıştır.³³

14 Temmuz 1958 Irak Askeri Darbesi'nin Bağdat Paktı'nı ilgilendiren başlıca sonucu, Bağdat Paktı'nın tek Arap üyesi olan Irak'ın Pak'tan ayrılması olmuştur. Ancak, Irak'taki ihtilal rejimi, Pak'tan ayrılma kararını hemen vermemiştir. Anlaşılan General Kasım yönetimi, rejim oturuncaya kadar ve özellikle Batılılarca tanınmayı sağlamak amacıyla, Batı'ya karşı başlangıçta "yumuşak" bir tutum izlemeyi uygun görmüştü. Bu nedenle Irak, Bağdat Paktı'ndan hemen ayrılmamıştır. Diğer taraftan, Bağdat Paktı üyelerince tanınmasına rağmen, Irak'ın yeni yönetiminin, Pak'ta karşı ilgisiz olduğu görülüyordu.³⁴

Irak'ta İngiliz yanlısı monarşinin yıkılması sürecinde meydanlara inen protestocular, gösteriler esnasında Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'a saygı duyduklarını açıkça ortaya koyarken,³⁵ 1958 devriminin merkezi karakteri olarak ortaya çıkan General Kasım ise, İsrail karşısında (Filistin'de) yenilginin

Kontinuität oder Wandel?, Der Universität Hamburg, Fakultät Wirtschafts- und Sozialwissenschaften, Dissertation, Hamburg, 2004, s. 71-72.

³¹ Alpaslan Öztürkci, "Soğuk Savaş'ın 1950'li Yıllarda Orta Doğu'da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34 (2017 Bahar), s. 378.

³² Bıyıklı, *agf.*, s. 85.

³³ *Irak Raporu*, Hazırlayan: Dr. Ahmet Emin Dağ, Asaad Hamid Sulaiman, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Ağustos, 2015, İstanbul, s. 3.

³⁴ Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 128-129.

³⁵ Udo Steinbach, "Konflikte im arabischen Raum in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts", *Wegweiser zur Geschichte Irak und Syrien*, Bernd Lemke (Red.), Verlag Ferdinand Schöningh GmbH & Co. KG, ISBN 978-3-506-78662-3, Paderborn, 2016, s. 70.

müsebbibi olarak, İngilizlerle ittifak kurduğunu ileri sürdüğü Irak Krallığını sorumlu tutmuştur.³⁶

14 Temmuzda Irak'ta vuku bulan ve Kral II. Faysal ile Başbakan Nuri Said Paşa'nın düşmesiyle sonuçlanan askeri hükümet darbesi, Ankara'da bomba tesiri yapmış³⁷ ve bu darbe hareketinin iç politikaya yansımaları fazla gecikmemiştir.³⁸ Türk Hükümeti darbeyi Bağdat Paktı'na yöneltilmiş bir komünist komplo olarak algılamıştır. Öte yandan Türk muhalefeti, darbeyi, İngiliz emperyalizmine itaatkâr bir otoriter rejime yöneldiği için memnuniyetle karşılamıştır. Bu tutum, muhalefet ve hükümetin arasındaki çatışmayı sertleştirdi ve ABD Lübnan'a Eisenhower Doktrini adına müdahale edip, İncirlik'teki Amerikan üssünü büyük ölçekli hazırlıklar için merkez olarak kullandığında daha da güçlendi. Muhalefet lideri İnönü, Lübnan krizinin Amerika'nın bir meselesi olduğunu, dolayısıyla NATO'nun bir meselesi olmadığını söyleyerek, hükümeti eleştirmiştir.³⁹

Diğer taraftan, Hükümet darbesi dolayısıyla siyasi ve diplomatik çevrelerde Bağdat Paktı'nın geleceği hakkında ciddi endişeler duyulduğu kaydedilmiştir. Zira gelen ilk haberlere göre, ihtilal hükümeti, aldığı bir kararla Ürdün'le olan birleşmesini iptal etmiş ve Nasır'ın başında bulunduğu BAC'ı tanımıştı. Diplomatik mahfillerde, Irak Hükümeti'nin bu kararlara ilaveten en kısa zamanda Bağdat Paktı'ndan çekilme kararını vereceğine muhakkak nazarıyla bakılmaktaydı. Bu durumda ortaya yeni meseleler çıkmakta ve şu hususlar ileri sürülmekteydi:

1. Bağdat Paktının en kuvvetli üyelerinden biri olan Irak, ittifakını bozduğu takdirde, Paktın kudretinde ne gibi bir değişme olacaktır?

2. İngiltere'ye karşı Pakt üyesi Müslüman devletlerin tutumu, bundan böyle ne şekilde olacaktır?

3. Irak'ın Pakt'tan çekilmesi halinde, açılan gedik ne surette doldurulacaktır?

4. Sovyetlerin Orta Doğu'ya sızmalarına karşı bir engel teşkil eden Irak-Ürdün duvarının çökmesi neticesinde meydana gelen boşluk ne tarzda doldurulacaktır?

Bütün bu sorular henüz siyasi çevrelerde cevabını bulmuş değildi. Zira ihtilal sebebiyle bir kat daha önem kazanan Pakt'ın Müslüman devletlerinin toplantısı 14 Temmuz akşamı başlamıştır.⁴⁰

³⁶ AlSammawi, *agt.*, s. 49.

³⁷ *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1958, s. 1, 5.

³⁸ Onur Çelebi, "14 Temmuz 1958 Irak Darbesinin Türk İç Politikasına Yansımaları", *Turkish Studies*, Volume: 12, Issue: 31, 2017, s. 46.

³⁹ Elcin Dindar, *Die türkische Zypernpolitik im Konfliktfeld des östlichen Mittelmeers 1950–1974*, Herbert Utz Verlag GmbH, München, 2017, s. 148.

⁴⁰ *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1958, s. 1, 5.

İngiltere'nin o dönemki Türkiye Büyükelçisi Bernard Burrows'a göre ise 14 Temmuz 1958 tarihli Irak devriminin ani ve acımasız doğası “olağanüstü gelişmeler ve şiddet olaylarına alışmış” bir dünyada bile “oldukça şaşırtıcıydı”. Paktın diğer tüm üyeleri gibi Türkler de, “Nuri Said'in kişisel rejiminin ve hatta Haşimi hanedanlığının Irak'ta sonsuza dek yaşayıp yaşayamayacağını” kendilerine sormaya alışıktilar. Bununla birlikte, Nuri Said ve Haşimi hanedanlığının sonunu getiren koşullar, o zaman Türk liderleri için oldukça endişe verici olmuştu. İlk olarak, Bağdat Paktı'nın imzalanmasından bu yana Kral Faysal, Prens ve Nuri Said Türkiye'ye sıkça ziyaretlerde bulunuyordu ve Cumhurbaşkanı Bayar ve önemli bakanları ile kişisel dostluk kurmuşlardı. İkinci olarak, yüzyıllardır süregelen imparatorluk yönetimi Türklerin, Atatürk'ten miras aldıkları cumhuriyetçilik ile uyumlu olduğunu düşündükleri kraliyet için duygusal ve geleneksel bir saygı beslemelerine neden oluyordu. Bu yüzden Türkler, özellikle genç Kralın öldürülmesiyle büyük bir şok yaşamıştı. Üçüncü olarak, Cumhurbaşkanı Bayar, Şah ve Pakistan Cumhurbaşkanıyla birlikte İstanbul havaalanında Kral Faysal'ın gelişini beklerken onun ve amcasının ölüm haberini almıştı. Bu şok edici haberlere ek olarak, Ürdün ve Lübnan'da şimdi ne olacağı konusunda ani bir endişe yükselmişti.⁴¹

Gelen haberlere göre, toplantılarda üzerinde durulacak en önemli meseleler, ihtilalin tahlili ve muhtemel neticeleri üzerinde fikir teatisi ile Pakt'ın istikbali hususuydu. Bu cümleden olarak, Irak'ın Pakt'tan çekilmesi ihtimali nazarı dikkate alınarak, İngiltere'nin üyelik durumunun da konuşulacağı anlaşılmaktaydı.

Sovyetlerin Ortadoğu'ya sızmaları meselesine gelince, bilindiği gibi Sovyetlerin gayesine uygun hareket eden Nasır'ın başkanı bulunduğu BAC'a karşı teşkil edilen Birleşik Arap Krallığı, Irak ihtilali neticesinde çökmüştü. Bu durum karşısında, Sovyetlerin sızmalarını önlemek ancak yeni ve köklü tedbirlerle mümkün olabilecekti.⁴² Tedbirlerden bir tanesi, ABD eski Adalet Bakanı Ramzi Clark'ın -The Fire This Time: US Crimes in the Gulf. NY 1992- belirttiği üzere; 1958 devriminden kısa bir süre sonra, CIA, Kasım'ı öldürmek ve Kuzey Irak'taki petrol sahalarını Türkiye'de konuşlandırılmış ABD askeri birlikleri vasıtasıyla işgal etmek için “Cannon Bones” adı altında planlar hazırlaması olmuştur.⁴³

⁴¹ Behçet Kemal Yeşilbursa, “Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası(1950-1960), *History Studies*, Orta Doğu Özel Sayısı, 2010, s. 90.

⁴² *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1958, s. 5.

⁴³ AlSammawi, *agt.*, s. 49; R. Kohler, *Mafia, Geheimdienste und die Politik der USA*, TTIP – Aktionsbündnis / Österreich Networking Portal of Resistance Als PDF verarbeitet von W. Nosko, 6 Oktober 2015, s. 138.

Diğer taraftan, Irak'ta cereyan eden hadiseler, 14-17 Temmuz tarihleri arasında yapılması kararlaştırılan, İstanbul Bağdat Paktı zirvesinin hedefini de değiştirmiştir. Görülecek meseleler arasına, Irak'ta vukua gelen hükümet darbesi de katılmıştır.⁴⁴

Söz konusu darbe, 15 Temmuzda İstanbul'da yapılacak Müslüman Devlet Reisleri toplantısı programını da alt üst etmiştir. Hükümet darbesiyle alakalı olarak Türkiye, İran ve Pakistan devlet reisleri, 14 Temmuz günü hususi mahiyette toplanmışlardır. Irak'taki hükümet darbesine dair haberlerin Ankara'ya gelmesinden sonra, Reiscumhur Celal Bayar, Meclis Başkanı Refik Koraltan, Hariciye Vekili Fatın Rüştü Zorlu ve Başvekil Adnan Menderes Ankara'ya hareket etmişler ve 13.45'te Esenboğa Havaalanına inmişlerdir. Hemen 20 dakika sonra da Pakistan Reiscumhuru İskender Mirza, saat 16.00 sularında da İran Şahı Rıza Şah Pehlevi havaalanına inmiştir. Misafir devlet reisleri bir müddet dinlendikten sonra 3 devlet reisi arasında hususi mahiyette ilk temaslar başlamıştır.⁴⁵

Amerikalı yetkililer, bu üç devletten Birleşik Devletler ve İngiltere'ye Bağdat Paktı'nı kurtarma ve Lübnan ve Irak'taki olaylarda görebilecekleri tehdidi karşılamak için bazı önlemler almaları yönünde bir çağrı beklemekteydi. İngilizler ayrıca, Türkiye'ye, harekete geçmesi yönünde bazı baskılar olacağı, ancak bu devletlerin, SSCB karşısındaki konumları bakımından ABD'den "garantiler" olmadan hareket etmelerinin pek mümkün olmadığını düşünmekteydi.⁴⁶

Bir Amerikan raporunda şu ifadeler yer verilmiştir:

"Eğer Irak darbesi başarılı olursa, Lübnan, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın Batı yanlısı hükümetlerine zarar verecek bir zincirleme reaksiyon başlatacağı ve Türkiye ve İran için ciddi sorunlar yaratacağı kaçınılmaz görünüyor. Şüphesiz ki, Sovyetler Birliği bu gelişmeleri memnuniyetle karşılayacak ve bu zincirleme reaksiyonu desteklemek için, açık ve ani düşmanlıklara doğrudan katılmaksızın güvenliğini sağlayacak şeyleri yapacaktır. SSCB, kuşkusuz Türkiye veya İran'ın doğrudan askeri hareketine karşı tepki verecekti ve muhtemelen genel savaş riski bulunduğu düşünülen eylemden çekiniyordu."⁴⁷

Bağdat Paktı'nın 3 bölge devlet reisi arasında 14 Temmuz günü başlayan müzakerelere 15 Temmuz'da da Çankaya Köşkü'nde devam edilmiştir.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1958, s. 5.

⁴⁵ *Tercüman*, 15 Temmuz 1958, s. 1, 5.

⁴⁶ *Foreign Relations of the United States, 1958-1960, Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula, Volume XII, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1958-1960, 311, Briefing Notes by Director of Central Intelligence Dulles, Washington, July 14, 1958.*

⁴⁷ *Foreign Relations of the United States, 1958-1960, Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula, Volume XII, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1958-1960, 311, Briefing Notes by Director of Central Intelligence Dulles, Washington, July 14, 1958.*

Güvenilir kaynaklara göre toplantıda, Bağdat Paktı'nın durumu ve istikbali, Irak hadiseleri ve Lübnan'daki karışıklık ile Kıbrıs meselesi üzerinde durulmuştur. Siyasi çevrelerin verdikleri habere göre, toplantıda üç devlet başkanı, Irak'ın Pak'tan ayrılacağı hususunda herhangi bir resmi girişim olmamakla beraber, "Irak'sız da olsa Bağdat Paktı'nın devam ettirilmesi, üye devletlerarasında tam bir tesanüte dayanan işbirliğinin artırılması" ve antlaşmanın birinci maddesinde yer alan "emniyet ve müdafaa" prensiplerinin kapsamını daha fazla genişletmek hususunda mutabakata varmışlardır.⁴⁸

Kasım ise, SSCB'ye dayanan yeni bir dış politika rotasını başlatırken, aynı zamanda, resmi beyanatlarla, bağlantısız bir devlet gibi davranarak Irak'a özgüven kazandırmaya çalışmıştır. Aynı zamanda, Irak Komünist Partisi ile de bir antlaşma yapmıştır. Ancak, kısa bir süre sonra çeşitli siyasi gruplarla görüş ayrılığına düşmüş, Arap Sosyalistleri (Baas Partisi) ile büyük bir çatışma içerisine girmiştir⁴⁹. Darbe sonrası iktidar olmayı başaran Kasım'ın muktedir olabilmesi, iç ve dış gelişmeler, dengeler dolayısıyla bir hayli zor görünmekteydi.

Hariciye Vekili Fatın Rüştü Zorlu, yanında Pakistan ve İran Büyükelçileri bulunduğu halde, 17 Temmuzda saat 15.30'da Hilton Otelinde Türk ve yabancı gazetecilerin davet edildiği bir basın toplantısı tertip etmiş, toplantının başında Hariciye İkinci Şube Umum Müdürü İlhan Savut, üç müttefik Devlet Reisleri adına müşterek tebliği okumuştur.⁵⁰

14-17 Temmuz 1958 tarihlerinde Ankara ve İstanbul'da Türkiye, İran ve Pakistan devlet başkanları arasında yapılan toplantıda bu üç devlet yayınladıkları müşterek tebliğde Irak'ta çıkan son hadiseleri kınamıştır. Müşterek tebliğde;

"Üç Devlet Reisi Orta Doğu'da bugünkü vaziyeti mütalaa etmişler ve bilhassa Irak'ta cereyan eden hadiseler üzerinde durmuşlardır. Müttefik bir memlekette, hariçten mülhem olan yıkıcı faaliyetlerin ve müttefikler arasındaki müzakeratta kıymetli irşatları daima şükran ile hatırlanacak mümtaz şahsiyetlerin hunharca katline müncer olan en son tecellisini büyük bir endişe ile müşahade etmişlerdir.

1. Ekselans Türkiye Reiscumhurunun daveti üzerine Majeste İran Şahınşahu ve Ekselans Pakistan Reiscumhurunun iştirakiyle 14 ila 17 Temmuz 1958 tarihlerinde Ankara ve İstanbul'da üç devlet reisi arasında bir toplantı yapılmıştır.

2. Üç devlet reisi Orta Doğu'da bugünkü vaziyeti mütalaa etmişler ve bilhassa Lübnan ve Irak'ta cereyan eden hadiseler üzerinde durmuşlardır. Müttefik bir memlekette, hariçten mülhem olan yıkıcı faaliyetlerin ve müttefikler arasındaki müzakeratta, kıymetli irşatları daima şükran ile hatırlanacak mümtaz

⁴⁸ *Tercüman*, 16 Temmuz 1958, s. 1,5; *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1958, s. 1.

⁴⁹ Brenner, *age.*, s. 80.

⁵⁰ *Hürriyet*, 18 Temmuz 1958, s. 1.

şahsiyetlerin hunharca katline münce olan en son tecellisini, büyük bir endişe ile müşahede etmişlerdir.

3. Devlet Reisleri vefakâr ve muhterem dostlarının kaybı dolayısıyla duydukları derin teessürü izhar ederken, ölen bu dostlarının kederli aileleri ile umumiyetle dost millete bu münasebetle en samimi taziyelerini beyan ederler. Bu bölgede beynelmîl şekaveti durdurmak için alınması icap eden tedbirleri mümkün olan her şekilde desteklemek azminde olan devlet reisleri, ilhamını hariçten alan bu vahşet tezahürünü takbih ederler. Bu münasebetle devlet reisleri, bilhassa Lübnan'ın meşru hükümetine fiilen yardımda bulunmak suretiyle hür ve sulhsever memleketlerin istiklal ve bütünlüğünü muhafaza hususunda Birleşik Amerika tarafından girişilen teşebbüsü memnuniyetle karşıladıklarını beyan ederler. Devlet reisleri, bu teşebbüsün aynı şekilde tehdit altında bulunan memleketlere teşmil edileceğine inanmaktadırlar.

4. Devlet Reisleri, Orta Doğu'daki son hadiselerin en pratik ve müessir bir şekilde müşterek emniyet tedbirleri alınmasının lüzumunu her zamandan ziyade ortaya koymuş olduğuna kani olarak aralarında bu yoldaki işbirliğini takviye etmeyi öngörmüşlerdir. Bu husustaki gayretlerinde Orta Doğu'nun sulh, emniyet ve istikrarı ile yakinen ilgili bulunan diğer memleketlerin tam desteğine nail olacaklarına emindirler.”⁵¹

Bildiriden de anlaşıldığı gibi Irak ihtilali, dış kaynaklı yıkıcı bir faaliyet olarak görülmüştür. İhtilali yapanlar, Bağdat Paktı'nı da hedef almışlardı. İhtilal gününün, Bağdat Paktı'nın İstanbul Toplantısı'na denk getirilmesi de bunun en bariz delili idi.

Böylece üç devlet reisinin, Bağdat Paktı'nın sağlam olarak devamı ve vaziyetin gerektirdiği bütün emniyet tedbirlerinin ortaklaşa alınması hususunda tam bir görüş birliği içinde hareket etmeye karar verdikleri görülmüyordu. Ancak bu tedbirlerin neler olduğu üzerinde durulmamıştı. Tebliğde ayrıca, Irak'ta kurulan ihtilal idaresinin Bağdat Paktı devletlerince tanınmadığı da belirtilmiştir. Bu arada, Irak hadiselerinin akabinde Amerika'nın takındığı enerjik tavır ve Amerikan askerlerinin Lübnan'a çıkarılmaları üzerine, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza ve İran Şahı Rıza Pehlevi, Başkan Eisenhower'e 15 Temmuzda bir mesaj göndererek, Orta Doğu'da Washington Hükümeti'nin aldığı müessir emniyet tedbirlerini çok müspet karşıladıklarını bildirmişlerdi. Üç devlet reisi ayrıca, Birleşik Amerika'nın Lübnan'ın yardımına koşarak askeri birlikler göndermesinden ve Orta Doğu meselelerine bilfiil müdahale etmesinden duydukları memnuniyeti de belirtmekteydiler.

Başkan Eisenhower da üç Devlet Başkanına gönderdiği cevabı mesajında, Lübnan Hükümetinin yardım talebine, ABD'nin müspet bir şekilde mukabele

⁵¹ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1958, s. 1, 3; *Tercüman*, 18 Temmuz 1958, s. 1, 5; *Hürriyet*, 18 Temmuz 1958, s. 1, 5; *Ulus*, 18 Temmuz 1958, s. 1, 3.

etmesi dolayısıyla kendisine gönderilen mesajdan dolayı büyük bir memnuniyet duyduğunu bildirmiş ve “BM Anayasası’ndaki bütün milletlerin en tabii hakkı olan beraber çalışmak ve istiklallerini korumak için icap ederse yardım istemek prensiplerine uygun olan bu kararı desteklemeniz beni ziyadesiyle memnun etmiştir” demiştir.⁵²

Fatin Rüştü Zorlu’nun Açıklamaları – Nadir Nadi’nin Tespitleri

Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu Müşterek tebliğin okunmasını müteakip gazetecilerin sorduğu muhtelif soruları cevaplandırmıştır.

Son hadiselerden sonra “Bağdat Paktı’nın durumu nedir?” sorusu üzerine, Bağdat Paktı’nın, üç devlet bakımından daha da sağlamlaştığını, üye devletlerin aralarında mevcut dayanışmayı bir kat daha sıkılaştırmak kararında olduklarını ve Pakt’ın devam edeceğini bildirmiştir.

“Yeni Irak Hükümetinin Bağdat Paktı’ndan ayrıldığına dair bir nota alınmış mıdır?” sorusuna, “Bize göre yeni bir Irak Hükümeti bahis mevzuu değildir. Bugünkü günde Irak-Ürdün Federasyonunun Reisi Kral Hüseyin’dir ve meşru hükümeti de Kral Hüseyin’in idaresi altındaki hükümettir” şeklinde cevap vermiştir.

Türkiye’nin Bağdat Büyükelçisi’nin Bağdat’taki ihtilal makamları ile yaptığı görüşmelerle ilgili soruya verdiği cevapta Zorlu; “Büyükelçimiz isyan hareketini yapanların oradaki Türk şehitliğine tecavüzünü ve Musul’daki vaziyeti tahkik etmek için merkezden aldığı talimat üzerine, Bağdat’taki idareyi ellerinde bulundurduğu için ihtilal komitesi ile temas etmiş ve komiteden bu gibi hareketlere tevessül etmemelerini hükümetimiz namına talep etmiş, aynı zamanda Bağdat Paktı Umumi Kâtipliği’nin serbest bırakılmasını da istemiştir” demiştir. Bir başka soru üzerine de Hariciye Vekili, Bağdat Paktı Konseyi’nin 28

⁵² *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1958, s. 3; *Tercüman*, 18 Temmuz 1958, s. 1, 5; *Hürriyet*, 18 Temmuz 1958, s. 5.; 5 Temmuz 1958’de 5.400 kişilik Amerikan Donanma Birliği 6. Filo’nun himayesinde Lübnan’a yerleşmiştir. ABD Başkanı Eisenhower, Amerikan vatandaşlarının hayatlarını korumak, Lübnan’ın güvenlik ve birliğini muhafaza etmek için orada olduklarını söyleyerek, ABD askerlerinin Lübnan’a inmesini haklı göstermeye çalışmıştır. Esasında, ABD’nin temel hedefi hükümetin bir müdahale ile düşmesini engellemektir. Bu arada Türkiye, ABD müdahalesini desteklemiştir. ABD’nin Lübnan’a müdahalesi esnasında, Türk Hükümeti, ABD’nin İncirlik Askeri Üssü’nü kullanmasına izin vererek, sıcak bir iç tartışmayı tetiklemiştir. Yaklaşık 5 bin Amerikalı asker Türkiye’ye gönderildi. Sovyetler Birliği ve Arap Birliği Türkiye’yi eleştirdi. Bir açıklama yapan Başkan Eisenhower, Ürdün’ün bağımsızlığının ABD için hayati önemi haiz olduğunu da söylemiştir. 18 Temmuz 1958’de Kral Hüseyin’in düşmesini önlemek için 2.200 İngiliz paraşütçü Ürdün’e inmiştir. Türk Hükümeti, İngilizlerin bu girişimine de destek vermiştir. Özetle, bu dönemde Ortadoğu’da ortaya çıkan gelişmelerde Menderes yönetimindeki Türk Hükümeti, Batı ile tam uyumlu bir politika izlemiştir. Hatta Dışişleri Bakanı Köprülü, “Atlantik İttifakı, Türkiye için bir ulusal politikadır” açıklamasını yapmıştır. Bkz., Bıyıklı, *agl.*, s. 87-88.

Temmuz'daki toplantısının yapılacağını, bu toplantının daha önce yapılmasının da ihtimal dâhilinde bulunduğunu bildirmiştir.⁵³

Nadir Nadi, konuyla ilgili, 19 Temmuz'daki "Realist Olmak" isimli makalesinde, Bağdat Paktı üyelerinden üçünün, devlet başkanları seviyesinde, Ankara ve İstanbul'da yaptıkları toplantının, son derece dramatik olaylar ortasında başladığı için heyecanlı geçtiğini, bu toplantıya katılması beklenen dördüncü üye devlet temsilcilerinden üçünün, Pakta adını veren Bağdat'ta feci şartlar altında öldürülmeleri, Birleşik Amerika'nın Lübnan'daki meşru hükümete yardım amacı ile Beyrut'a asker çıkarması, İngiltere'nin Ürdün'e yardıma koşması hadiselerinin Orta Doğu'yu kaynaklayan bir kazan haline getirdiğini belirtmiş ve kazanın henüz olanca gücü ile fokurdamakta olduğunu, her an taşıp dünyayı yakma ihtimallerini içinde taşımakta bulunduğunu ifade etmiştir.

Nadir Nadi ayrıca, bu şartlar altında toplanan üyelerin yalnız siyasi değil, ayrıca sınırsal bir takım güçlüklerle karşılaşacaklarının meydana geldiğini, yayınlanan bildirinin kısa ve yetersiz olmakla beraber, üç üye devletin olayları serinkanlılıkla ele almasını başardıklarını gösterecek kuvvette olduğunu ve serinkanlılığın politikada özlenen hedefe ulaşmanın ilk şartlarından biri sayıldığını da sözlerine eklemiş ve şunları yazmıştır:

"Bildiride "Müslüman devletler" deyimine yer verilmemesini biz realist bir davranış olarak iyi karşıladık. Gerçi Pakt üyelerinden dördünün vatandaşları ezici bir çoğunlukla Müslümandırlar. Fakat bunlardan bir tanesi, Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk'ün rehberliği altında laikliği kabul etmiş, din işlerini dünya işlerinden, hele milletlerarası münasebetler düzeninden tamimiyle ayırmıştır. Bağdat Paktı'ndan söz ederken "Müslüman üye" deyimini kullanmak, hiçbir ideolojik maksat güdülmese bile, yanlış anlaşmalara yol açabileceği için doğru değildir. Nitekim Bağdat'ta vahşice boğazlanan sayın devlet adamları da Müslümandılar. Hatta bunlardan bir tanesi peygamberin sülalesinden gelen melek yüzlü masum bir delikanlı idi. Bunları öldürüp Bağdat Paktı'na karşı cephe almak isteyenler de Müslüman olduklarını iddia etmektedirler. Arap Birliği uğruna gerekirse şeytanla bile ortaklık eden, her yerde cinayetleri kışkırtmaktan çekinmeyen Abdülnasır de fırsat düştükçe Müslümanlıktan dem vurmaktadır."

Türkiye Cumhuriyeti'nin, iç ve dış politikasını dinsel kaygılarla değil, Türk milletinin menfaatlerine göre düzenlediğini, dostlarımızla münasebetlerimizde göz önünden ayırmayacağımız noktanın, her şeyden önce hak eşitliği, karşılıklı saygı ve güvenlik şartları olduğunu, bu konuda İranlı ve Pakistanlı arkadaşlarımızın da aynı düşüncüyü paylaştıklarından şüphe etmediğini de ifade eden Nadi yazısına şu ifadelerle bitirmiştir:

"Orta Doğu durumu ile Bağdat'ta geçen kanlı olaylara bildiride geniş yer ayrılmıştır. Irak Kralı Majeste Faysal ile prens Abdulillah'ın ve Nuri Said Paşa'nın

⁵³ *Tercüman*, 18 Temmuz 1958, s. 5; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1958, s. 1, 5; *Hürriyet*, 18 Temmuz 1958, s. 1, 5; *Ulus*, 18 Temmuz 1958, s. 1, 3.

feci şekilde öldürülmesine, üye devlet temsilcileri yürekten üzülmüşlerdir. Bu cinayetlerin dışarıdan büyük ölçüde kışkırtıldığına şüphe yoktur. Gerek Arap Birliği parolasını bir kalkan gibi elinde sallayan Nasır, gerek onu kendi emellerine alet etmek isteyen Moskova, iyi niyetli bütün teşekkülleri kökünden yıkmak için hiçbir fırsatı kaçırmamaya niyetli görünüyorlar. Bu itibarla varlıklarını hürriyet nizamına borçlu olan milletler, bugün her zamandan ziyade el ele vermek zorundadırlar. Birleşik Amerika'nın son günlerde giriştiği teşebbüsü memnunlukla karşılayan bildiri, Orta Doğu'daki tehlikelere göğüs gerebilmek için Batı ile daha sıkı, daha realist bir işbirliği lüzumuna ayrıca işaret etmektedir. Olayların son gelişimine bakarak böyle bir işbirliğinin bundan böyle fazla gecikmeyeceğini umuyoruz. Her şeyden önce Birleşik Amerika'nın Bağdat Paktı'na hukuken katılmasını sağlamak şarttır. Çünkü bugün hür dünyanın güvenebileceği biricik savunma teşkilatı olan NATO, ancak böylelikle Ortadoğu bölgesinin sorumluluğunu da yüklenebilecek, buralardaki otorite yokluğunu geçici bir zaman için de olsa, kapatabilecektir. Dileyelim ki, geç kalınmamış olsun!⁵⁴

Nadi'nin, Müslümanların davranışlarının yanlışlığı üzerinden İslâm'ın değerlerine yönelik yaklaşımları ve Batılı güçlere fazlaca güven atfetmesi, onlarsız bir yere varılamayacağına dair mutlak inancını/fıkrını ortaya koyması olumlu görülemeyecek kadar marjinal bir çizgidedir.

Bu arada, NATO'da uzun zamandan beri, Bağdat Paktı ile işbirliği yapılması hususunda sarf edilen gayret ve çalışmaların neticesini kısa zamanda vereceğine dair bir takım haberler alınmaktaydı. Mevcut durum muvacehesinde bir emrivaki haline gelen bu işbirliğinin tahakkuku yolunda ABD'nin de faaliyet gösterdiği ifade edilmekteydi.

Bağdat Paktı'nın NATO ile birleşmesi uzun müddet müzakere konusu yapılmış, lakin halen mevcut Eisenhower Doktrini'nin, bu doktrine bağlı devletlerdeki müessir durumu, çalışmaların yavaş yürütmesine sebep olmuştur. Ancak ifade edildiğine göre, bu çalışmaların hızlandırılması emrivaki olmuştur.⁵⁵

Irak'ta Yeni Vaziyet ve Bağdat Paktı'ndan Çekilme Tartışmaları

Yeni Irak Hükümeti, Nasır ile karşılıklı bir müdafaa muahedesi imzalamıştı. Bu muahede, Irak'ın Bağdat Paktı'nda kalmasına bir mani teşkil etmekteydi.

Esasen Irak'ın Pakt'ta kalması, Nuri Sait Paşa Hükümetini olduğu gibi, Abdülkerim Kasım Hükümetini de Arap halk efkârı önünde müşkül bir vaziyete düşürecekti. Bağdat Paktı, Türkiye için bir müdafaa paktı idi. Arapların nazarında ise Batı emperyalizminin bir organı idi. Dolayısıyla Irak, bundan evvel olduğu gibi artık Arap efkârına aykırı bir politika takip edemezdi.⁵⁶

⁵⁴ Nadir Nadi, "Realist Olmak", *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1958, s. 1, 3.

⁵⁵ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1958, s. 1, 5.

⁵⁶ M. Feridun Bellihsar, "Yeni Gelişmeler Arifesinde", *Hürriyet*, 4 Ağustos 1958, s. 2.

Bu arada Kahire'den yayın yapan El Ahram Gazetesi, 16 Temmuz tarihli nüshasında, Irak'taki ihtilal hükümetinin Bağdat Paktı'ndan çekilmeğe karar verdiğini yazmıştır. Gazete ayrıca, Yeni Hükümetin, Bağdat Paktı'na ait Bağdat'ta bulunan ofisleri kapattığını da bildirmiştir.⁵⁷

Ankara siyasi çevrelerinde hâkim olan umumi kanaatten anlaşıldığına göre, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Irak'taki yeni ihtilal hükümetinin davranışını ihtiyatla karşılamakta ve bu hükümetin Bağdat Paktı hakkında yaptığı açıklamaya da bir kıymet atfetmemektedir.⁵⁸

Bağdat Radyosu, 20 Temmuzda Tahran'daki Irak Büyükelçisi'nin, İran Dışişleri Bakanlığı'na, Irak Hükümeti'nin Bağdat Paktı'ndan çekildiğini resmen bildirdiğini ilan etmiştir.

Radyo ayrıca, Tahran'daki Irak Büyükelçiliği'nin, Tahran'da bulunan bütün yabancı Büyükelçilikleri vaziyetten haberdar ettiğini de ilave etmiştir.⁵⁹

Diğer taraftan, Haşim Cevad, 18 Temmuzda Birleşik Amerika Dışişleri Bakanlığı'na, Yeni Irak Cumhuriyeti'nin, Federal Arap Devleti'nden ayrılış bulunduğunu resmen bildirmiştir.⁶⁰

Bir gün evvel Pakt'tan çekildiğini bildiren Irak'ın, BM Güvenlik Konseyi'ndeki yeni temsilcisi Haşim Cevat, 21 Temmuzda New York'ta televizyonunda yayınlanan bir konuşmasında da, Yeni Irak Cumhuriyeti'nin kendisini Bağdat Paktı'nın bir üyesi saymakta devam ettiğini açıklamıştır. Haşim Cevad, Hükümetinin, Sovyet askeri ve iktisadi yardım tekliflerini reddedeceğini bildirerek⁶¹ demiştir ki;

“Irak dört seneden beri Bağdat Paktı içinde Orta Doğu'da Sovyet Rusya'nın yayılmasını önlemek için çalışmaktadır. Rusya'yı işlerimize karıştırmak, Orta Doğu meselelerinin haline yardım etmeyecektir. Irak Bağdat Paktı'nı değişen dünya şartlarına uygun bulmamakla beraber, bu pakt içindeki taahhütlerine sadık kalacak ve bilahare tadili için müzakere açılmasını talep edecektir.”⁶²

Haşim Cevad, 3 Ağustosta da “hükümetinin kendisini Bağdat Paktı'nın vacibelerine bağlı addettiğini” beyan etmiş ve “Hükümetimiz Pakt'tan çekilmiş değildir. Milletlerarası sözlerimize sadık ve hürmetkârız” demiştir.⁶³

Öte yandan Hindistan haberler ajansı, Irak'taki İhtilal Hükümeti'nin, Nehru'ya gönderdiği mesajda, Bağdat Paktı'ndan çekilmek niyetinde olduğunu

⁵⁷ *Tercüman*, 18 Temmuz 1958, s. 5.

⁵⁸ *Tercüman*, 20 Temmuz 1958, s. 5.

⁵⁹ *Hürriyet*, 21 Temmuz 1958, s. 5.

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1958, s. 5.

⁶¹ *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1958, s. 1, 5.

⁶² *Tercüman*, 22 Temmuz 1958, s. 1, 5.

⁶³ *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1958, s. 3.

bildirdiğini yazmıştır. Hindistan, Rusya'dan sonra Bağdat Paktı'nın en büyük muhalifiydi.⁶⁴

Haşim Cevad'ın ağzından yeni Irak Hükümetinin Bağdat Paktı hakkındaki açıklaması Ankara'da muteber addedilmemiştir. Zira hâlihazırda Türk Hükümeti Ürdün Kralı'nın başına geçtiği Arap Federasyonu'nu muhatap addetmekte ve ihtilal hükümetini tanımamaktaydı. Yapılan açıklamalar Bağdat'ta cereyan eden olaylarla tezat teşkil etmekte ve bu olaylar Türkiye'yi ihtiyatlı davranmaya zorlamaktaydı. Çünkü ihtilal sırasında Bağdat Paktı'nın Genel Sekreterlik binası taşlanmış ve ihtilal hükümeti bu binayı mühürlemekten çekinmemiştir. Ayrıca, yeni hükümetin kontrolü altında bulunan Bağdat gazeteleri paktın merkezinin Bağdat'tan Tahran'a nakledileceğini maksatlı olarak yaymışlardır. Şimdilik siyasi çevrelerin üzerinde durduğu mühim mesele, ihtilal hükümetinin müşkülât içinde bulunduğu ve Bağdat Paktı meselesini taktik vasıtası olarak kullandığıydı. Bu hükümetin, Paktı işlemez bir hale getirmek için uğraştığı meselesi ise ayrıca bir tetkik konusu idi.⁶⁵

Orta Doğu'da heyecanlı hadiselerin biraz yatışması üzerine başlayan kesif diplomatik faaliyet, 21 Temmuzda da devam etmiştir. Bu tarihteki olayların en dikkate değerlerinden biri, Bağdat'taki İhtilal Hükümeti temsilcilerinin Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmediğini tekrar tekrar ileri sürmeleri olmuştur.

Filhakika, Irak'ın Londra'daki Büyükelçiliği sözcüsü bir basın toplantısı tertip ederek, yeni Bağdat hükümetinin, Bağdat Paktı'ndan çekilmeye niyeti olmadığını söylemiş ve Irak'ın bütün Batılı devletlerle dost geçinmeye kararlı olduğunu bildirmiştir. Sözcü, Bağdat'taki İngiltere Büyükelçiliği'ne 14 Temmuzda sebebiyet verilen zararın tazmin edileceğini de bildirmiştir.⁶⁶

Şüphesiz ki, Irak İhtilâli ile Bağdat Paktı, Arap âlemi içindeki en hayati noktasından ağır bir darbeye maruz kalmıştır. Yanı sıra, Pakt'ın karargâhı, ihtilalcilerin eline geçmiştir. Bağdat'taki Pakt'ın karargâh binasında bulunan bozguncu faaliyetlerle mücadele komitesine ait gizli raporlar ve dosyalar da ihtilalcilerin eline geçmiş bulunmaktaydı ve bu dosyaların, şimdi Pakta aleyhtar kimseler ve devletler tarafından dikkatle okunmakta olduğuna muhakkak gözüyle bakılmaktaydı.

Bu dosyalar içinde, sadece Türklerle Pakistanlıların değil, fakat Batılı müttefiklerin de almayı düşündüğü komünist aleyhtar tedbirlere ait sırlar da ihtilalcilerin eline geçmiş bulunmakta idi.

Bunlardan başka, bol miktarda savunma malzemeleri de Iraklı ihtilalcilerin ellerine geçmiştir. Amerikalılarla İngilizlerin son iki yıl zarfında Irak'a verdikleri

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1958, s. 5.

⁶⁵ *Tercüman*, 20 Temmuz 1958, s. 5.

⁶⁶ *Tercüman*, 22 Temmuz 1958, s. 1, 5.

en son model Centurion tankları, en son tipte jet uçakları ve gizli radar tesisleri ve malzemeleri de yine Batı aleyhtarını ihtilalcilerin eline geçmiştir.⁶⁷

Londra Toplantısı (28-29 Temmuz 1958)

28 Temmuzda Londra'da toplanması kararlaştırılan Bağdat Paktı Vekiller Konseyi'ne ait hazırlıklarla, Bağdat Paktı'nın yepyeni bir ehemmiyet kazanacağı düşünülmektedir. Alınan haberlere göre, Pakıtın asıl yeni veçhesi, bu toplantıdan sonra meydana çıkmış olacak ve bunun başlıca tezahürlerini de Pakıtın iktisaden daha fazla desteklenmesi ve üye ülkeler ordularınının daha mütesanit hale getirilmesi teşkil edebilecektir.

Bu arada Irak'ın durumunun da etraflıca gözden geçirildiği ve yeni Irak Hükümeti kendini bu teşkilata henüz üye saymakta olduğu cihetle, o tarihe kadar diğer azalar tarafından tanınıp tanınmamasına göre durumun bir neticeye bağlanacağı tabii addedilmektedir. Şimdiki halde toplantıya Irak'tan bir temsilci davet olunması söz konusu değildir.

Öte yandan, İngiltere Muhalefet Partisinin Harici İşler Sözcüsü Bevan, Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmada oldukça ilginç hususlara değinerek şunları söylemiştir:

“Orta Doğu'da son zamanlarda çıkan karışıklıkların çoğuna meydan veren şey, Bağdat Paktı'nın kurulmasıdır. Ortadoğu'yu sükün ve huzura kavuşturmanın en müessir yolu bu bölgeyi tarafsız bir hale getirmektir. Arap devletlerinin bir araya gelmesi Batının menfaatlerini baltalamaz. Onların bir araya gelmeleri avantaj sağlar. Bu suretle petrolden elde edilen para daha müsavi bir tarzda taksim edilmiş olur.”⁶⁸

Tartışmaların ve açıklamaların gölgesinde, 28 Temmuz sabahı saat 11.30'da, Yeni Bağdat Hükümeti'nin temsil edilmediği Bağdat Paktı Vekiller Konseyi, Londra'daki Lancaster House Sarayı binasında toplantılarına başlamıştır.⁶⁹

Tam bu günlerde dış politika yazarı Ömer Sami Coşar, Konuyla ilgili bir yazı kaleme almıştır. Coşar yazısında başlıca şu hususlara değinmiştir:

“Bağdat Pakıtına dâhil devletlerin (Irak hariç) Başbakanları dün Londra'da çalışmalarına başlamışlardır. Birinci gün toplantılarına ait haberlerden şu iki nokta beliriyor:

- 1- Birleşik Amerika, Bağdat Pakıtına tam aza olarak katılmayı reddetmiştir.
- 2- Pakta dâhil devletler, yeni Irak hükümetini tanıyacaklardır.

Birleşik Amerika'nın, esasen Arap memleketlerinde genişleyen cereyan ve son Irak hadiseleri karşısında Bağdat Pakıtına tam aza olarak katılmaktan kaçınacağı evvelden tahmin ediliyordu. Söylendiğine göre Dışişleri bakanı Dulles,

⁶⁷ John Kimce, “Baş Komitacı Kuba”, *Hürriyet*, 20 Temmuz 1958, s. 2.

⁶⁸ *Hürriyet*, 22 Temmuz 1958, s. 1, 5.

⁶⁹ *Tercüman*, 29 Temmuz 1958, s. 1.

“Kongre faaliyetleri yüzünden böyle bir iltihakın bazı güçlükler arz ettiğini” ileri sürmüş! Hiç şüphe yok ki esas sebep bu değildir. Washington, Bağdat Paktı azası devletler ile bu pakta katılmayan Arap devletleri arasındaki muvazenesini temin kaygısı ile hareket etmektedir.”

Bu durum karşısında Bağdat Paktı'na dâhil Türkiye, İran, Pakistan gibi Ortadoğulu devletlerin de kendi zaviyelerinden aynı meseleyi incelemeleri ve Ortadoğu ihtilaflarını ele almalarının gerekeceğini ifade eden Coşar ayrıca şunları yazmıştır:

“Bugün Washington, Bağdat Paktı içinde resmen aza olmanın kendisi için mahzurlu olacağını gizlememektedir. Ve Paktın yalnız 3 komitesinde müşahitler bulundurmak sureti ile durumu idareye çalışmaktadır. Birleşik Amerika'nın, Bağdat Paktı bölgesinin emniyeti ile yakından meşgul olacağına dair dün yapılan resmi açıklama, kanaatimizce, evvelden yapılmış olan teminatın bir tekrarıdır ibarettir.

Türkiye, esasen NATO azasıdır. İran ve Pakistan, benzer bir teşkilata dâhil olmamakla beraber, o derece stratejik noktalarda bulunmaktadırlar ki, onların de emniyeti Birleşik Amerika'nın ve daha doğrusu hür dünyanın emniyeti ile doğrudan doğruya alakalıdır. Bu vaziyette, Orta Doğu'da istikrarı sağlamak ve yaşama standardını yükseltmek gibi hedefleri ön plana almak durumunda bulunan Bağdat Paktı'nın yalnız bölge devletlerine açık bir teşkilat olarak vazifesine devam etmesinin daha faydalı olup olmayacağı düşünülecek bir noktadır.”

Birleşik Amerika'nın, Bağdat Paktı'na fiilen iştiraktan kendisine bazı zararlar geleceği düşüncesiyle hareket ettiğini, teşkilatın Orta Doğulu üç azasının da, Amerika ile birlikte İngiltere'nin de azalıklarını bu yönden inceleyebileceklerini belirten Coşar yazısına şu ifadelerle son vermiştir:

“Londra Konferansı'nda bu nokta üzerinde konuşulduğunu zannetmiyoruz. Paktın, şimdiki hali ile (Irak'sız da olsa) devam etmesi kararlaştırılmıştır. Fakat ileride Türkiye, İran ve Pakistan'ın, Orta Doğu meselelerini tamamı ile kendi zaviyelerinden ele alacak bir teşkilat kurmak lüzumunu hissetmeleri ihtimali de mevcuttur.”⁷⁰

Paktın bu toplantısına, İngiltere, Türkiye, İran ve Pakistan katılmış ve bu devletler başbakanlarla, dışişleri bakanları tarafından temsil edilmiştir. Ayrıca, Birleşik Amerika da müşahit ve Paktın bazı komitelerinin üyesi sıfatı ile Dışişleri Bakanı John Foster Dulles tarafından temsil edilmiştir. Amerika, Pakt bölgesinin savunmasına bilfiil ve eskisine kıyasla çok daha geniş çapta iştirak edeceğini bildirerek Pakta katılmıştır. Ancak Amerika resmi üye sayılmayacak fakat tıpkı üye devletler gibi hareket edecektir. Bu suretle Paktın takviye edilmesi sağlanmıştır.⁷¹

⁷⁰ Ömer Sami Coşar, “Bağdat Paktı”, *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1958, s. 3.

⁷¹ *Tercüman*, 29 Temmuz 1958, s. 1.

Toplantıda Türkiye'yi, Başvekil Adnan Menderes, Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu, Umumi Kâtip Melih Esenbel, Londra Büyükelçisi Muharrem Nuri Birgi ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Fevzi Mengüç temsil etmiştir.⁷²

Bağdat Paktı Konferansı, 28 Temmuz sabahı Lancaster House Sarayının altın yıldızlı uzun galeri salonunda, İngiltere Başbakanı Harold Mac Millan tarafından Irak'sız olarak açılmıştır.

İngiltere başbakanı, görüşmelerin "Irak'ta cereyan eden son feci hadiselerin gölgesi altında cereyan edeceğini söylemiş ve

"Majeste Kral Faysal'la diğer metin dost ve müttefiklerimizin ölümü ile uğradığımız büyük kayıp yüzünden hepimiz ıstırap çektik.

İttifakımızın gayelerini idame ettirmek tasavvurundayız ve bunu şimdiki vaziyetin ışığında nasıl yapacağımızı gözden geçireceğiz. Müşköllerle karşı karşıya bulunduğumuz muhakkaktır. Fakat bunlara hep birlikte cesaretle karşı koyacağımızdan eminim" demiştir.⁷³

Londra'da toplanan Bağdat Paktı Konferansı çalışmaları 29 Temmuzda sona ermiş, Londra'da neşredilen müşterek tebliğde Orta Doğu'da açık veya gizli her türlü tecavüze karşı konacağı belirtilmiştir.

Türkiye, İngiltere, Birleşik Amerika, İran ve Pakistan Başbakanları ile Dışişleri Bakanlarının imzasını taşıyan tebliğde Orta Doğu'daki son durum üzerinde bazı fikirler ileri sürülmüştür.

Tebliğde, Pakt üyelerinin eskisi gibi sık bir işbirliği yapacakları belirtilmekte ve Orta Doğu'ya tevcih edilecek direkt veya gizli tecavüzlerin önlenmesi için gerekli bütün tedbirlerin alınacağı açıklanmaktadır. Yine tebliğde kaydedildiğine göre, Bağdat Paktı üyeleri, Amerika'nın Lübnan'a ve İngiltere'nin Ürdün'e asker sevk etmelerini memnuniyetle karşılamışlardır.

Bağdat Paktı üyelerinin, tebliğde açıkça ifade edilmemekle beraber, Orta Doğu'da gittikçe gelişen Arap Milliyetçiliği cereyanına karşı müspet bir tavır takınmaya karar verdikleri anlaşılmaktadır. Buna mukabil, üyeler Cemal Abdünnasır'ın idare ettiği Pan-Arap hareketlerini ihtiyatla karşıladıklarını da açıklamışlardır.

Bağdat Paktı üyeleri Irak'taki yeni cumhuriyet idaresine karşı nasıl bir tavır takınacaklarını bu toplantıda herhangi kesin bir karara bağlamamayı tercih etmişlerdir. Üyeler bu hususu yakın bir tarihte kendi aralarında yapacakları istişareler sonunda kararlaştıracaklardı.⁷⁴ Ancak umumi temayül ve alınan intiba yeni Cumhuriyet idaresinin, müttefiklerce konsey toplantısı esnasında veya sonradan hukuken de tanınacağı merkezindeydi. Esasen fiili tanıma durumları

⁷² *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1958, s. 5.

⁷³ *Hürriyet*, 29 Temmuz 1958, s. 1.

⁷⁴ *Tercüman*, 30 Temmuz 1958, s. 1, 5.

an itibarıyla mevcut idi. Bağdat İhtilali, kanlılığına teessür edilmek ve kıymetli işbirliği arkadaşlarının kaybindan dolayı derin teessür izhar olunmakla beraber, Büyük Millet Meclisinde de Hariciye Vekâleti Vekili Namık Gedik'in belirtmiş olduğu gibi, Irak'ın bir dâhili meselesi telakki edilmektedir.⁷⁵

Bu suretle bir bakıma yeni Irak rejiminin tanınması için açık kapı bırakılmış oluyordu. Öte yandan, Londra toplantısında Bağdat Paktı için ilk defa enerjik sesler yükselten Amerika'nın bundan böyle Orta Doğu'da başka şekilde davranacağını ummak mümkündü.

Batılı güçlerin Orta Doğu'daki son mevzilerini korumak için şimdilik kuvvete müracaat etmekten başka çareleri yok gibiydi. Son gelişmeler Bağdat Paktı lehine ne ümitler vaat etmektedir? Her şeye rağmen Paktı yaşatmak mümkün müdür? Bunu zaman gösterecekti.

M. Feridun Bellihisar'a göre, Bağdat Paktı, Irak'taki rejim değişikliği üzerine bu isim altında ömrünü tamamlamış ve işleyemez hale gelmiştir. Bağdat ismini taşımaya hiçbir manası kalmayan bu pakta yeni bir isim bulmalı ve bu yeni teşekkülün Müslüman devletlere inhisar etmesi sağlanmalıydı.

Irak'ın çekilmesi ile Bağdat Paktı'nın sırtından ağır bir yük atacağını belirten Bellihisar ayrıca şunları yazmıştır:

“Bağdat Paktı ıslah edildikten sonra da şüphesiz dünyanın bu kısmında hür milletlerin bir kalesi, bir müdafaa seddi olarak kalacaktır. Fakat bu işi Batı'nın silah ve mali yardımları ile Müslüman devletler daha iyi başarabilirler. Aynı zamanda kendi menfaatlerini daha iyi koruyabilirler. Orta Doğu'da yakın zamanlarda karışıklıklar çıkmasını beklemek lazımdır. Çünkü Nasır'ın bugün ihdas ettiği vaziyet normal değildir. Er geç ihtilallere yol açacaktır. Öyle bir zamanda herhangi bir Orta Doğu paktında İngiltere'nin yanında bulunmamak, onun menfaatlerini korumak mecburiyetinde kalmamak ihtiyatlı bir hareket olur.”⁷⁶

Muhabirlerin, 29 Temmuz gecesi verdikleri bir habere göre ise, Bağdat Paktı'nın merkezinin Bağdat'tan Ankara'ya nakli kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan Bağdat Paktı Genel Sekreterliği için de yakında bir tayin yapılacağı bildirilmekteydi. Son Genel Sekreter Avni Halidi, Bağdat Paktı'nın Londra Konferansına “siyasi bir hastalık” dolayısıyla katılmamıştır.⁷⁷

Yine 29 Temmuz'da verdiği bir beyanatta, Amerikan Dışişleri Bakanı Jonh Foster Dulles, Irak'ın durumunun henüz katiyetle bilinmemekle beraber, ittifakın hala “Bağdat Paktı” adını taşıdığını kaydetmiştir.

⁷⁵ *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1958, s. 5.

⁷⁶ M. Feridun Bellihisar, “Londra Toplantısı Münasebetiyle”, *Hürriyet*, 29 Temmuz 1958, s. 2.

⁷⁷ *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1958, s. 5.

Dulles, Londra toplantısında, Amerika'nın, Bağdat Paktı'nı faal azaları ile daha sıkı ortaklık kurmak bahsinde önemli bir ileri adım attığını söylemiştir.

Bakan bu sıkı ortaklığın, Amerika'nın yeni müdafaa taahhütlerine girişmesinden ziyade bir dış taarruz vukuunda müttefiklere yardım için "askeri yardım teminine yol açan teknik anlaşmalarla girişilmesini" gerektirdiğini belirtmiştir.⁷⁸

Bu arada öldürülen Irak Kralı Faysal, Prens Abdulilah ve Başbakan Nuri Sait Paşa için 30 Temmuzda Londra'da Saint James of Savoy Kilisesinde dini bir anma töreni yapılmış ve ölenlerin ruhlarının huzuru için dua edilmiştir. Törende İngiltere Dışişleri Bakanı, Kraliçe Elizabeth'in amcası ve kordiplomatik hazır bulunmuştur. Bu münasebetle Londra'da bayraklar yarıya indirilmiştir.⁷⁹

Bağdat Paktı Yerine Yeni Oluşum: CENTO

Abdülkerim Kasım, 5 Ağustosta basına verdiği beyanatta, Yeni Irak Cumhuriyeti Hükümeti'nin Bağdat Paktı mevzuunu dikkatle tetkik ettiğini söylemiştir. Başbakan ayrıca, "bu mevzuda en ehemmiyetli şey Irak'la diğer devletlerarasındaki dostluktur. Bu dostluk herhangi cinsten bir pakt veya muahedenin üstündedir" demiştir.

General Kasım bilahare şunları söylemiştir:

"Bağdat Paktı, Irak'ta mahdud sayıda insan tarafından hazırlanmıştır. Bunu şimdiye kadar şimdiye kadar tetkik ettik, fakat Bağdat Paktı'nın tedviri ile ilgili şahısların bunun işlemi hakkında herhangi bir bilgi edinemedik. Bu müfredat gizli tutulmaktaydı ve halen bizim için de gizlidir. Bu yönden Bağdat Paktı'nı tetkik etmekteyiz ve kararımızı vereceğiz. Fakat bu kararımızı, Bağdat Paktı'nın diğer azaları ile önceden temas etmeksizin açıklamayacağız. Her şeyin dostane bir tarzda hallini istiyoruz. Anladığımızı göre, Bağdat Paktı'nın gayesi, Irak'ın kendi kendini müdafaa etmesine yardımdır. Müdafaa bahsine gelince BM Teşkilatı'nın tam azasıyız. Bu sıfatla güvenliğimizin diğer BM azaları tarafından göz önünde tutulduğunda eminiz. Bunlar arasında Bağdat Paktı'nı teşkil eden devletler de vardır."⁸⁰

Bazı diplomatik çevrelerde Irak'ın Bağdat Paktı'ndan yakında ayrılacağına inanılmaktaydı. Iraklı liderler şimdiye kadar sadece Paktı tetkik etmekte olduklarını söylemişlerdir.⁸¹

Irak'taki yeni yönetimin Bağdat Paktı konusunda net bir tavır geliştirememesine rağmen, Irak darbesinin uluslararası politika açısından en önemli sonucu, hiç şüphesiz, Bağdat Paktı'nın yerini Merkezi Antlaşma

⁷⁸ *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1958, s. 5.

⁷⁹ *Tercüman*, 31 Temmuz 1958, s. 1.

⁸⁰ *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1958, s. 5; *Hürriyet*, 6 Ağustos 1958, s. 1.

⁸¹ *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1958, s. 3.

Teşkilatına (CENTO) bırakması olmuştur.⁸² Aslında, Bağdat Paktı'nın merkezini Ankara'ya taşımaya ilişkin ilke kararı, Temmuz 1958'de Londra toplantısında alınmıştır.⁸³

Bağdat Paktı Konseyi'nin, 23 Ekim 1958'de Ankara'da yaptığı toplantıdan sonra yayınlanan bildiriye, ABD, İngiltere, Türkiye, İran ve Pakistan hükümetlerinin “mevcut durum” nedeniyle ve “Paktın faaliyetlerinin devamını sağlamak amacıyla, Teşkilatın merkezinin “geçici olarak” Ankara'ya alınmasına karar verdikleri açıklanıyordu.

Bağdat Paktı Konseyi'nin, 26 Ocak (1959)'da Karacı'de yapılan toplantısına da Irak katılmadı. Bu toplantıda da Konsey, Irak'ı resmen Pakttan çıkarmak veya Paktın adını değiştirmek yolunda herhangi bir karar almamıştır.⁸⁴

Irak Dışişleri Bakanlığı'na verilen bir beyanatta, ABD'den temin edilecek yardım için, ülkenin, ulusal egemenlikle bağdaşmayan bir şekilde, ABD diktasına tabi kılacak şartlar altında verildiği vurgulanmıştır. Irak Cumhuriyeti'nin ABD yardımıyla ilgili takındığı yeni tavır, diğer Arap devletleri üzerinde de olumlu bir etki yapmıştır.⁸⁵

Nihayet, Irak Hükümeti 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan resmen ayrıldığını açıklamıştır.⁸⁶ Bağdat Radyosu, Irak'ın “emperyalizmin son bağına da kopardığını” söylüyordu. Irak Başbakanı General Kasım'da yaptığı açıklamada, “Askeri ve saldırgan bir Pakta üye olmanın Irak'ın tarafsızlığıyla bağdaşmadığını” bildiriyordu.⁸⁷

Darbenin ardından Irak'ı kaybeden ABD ve İngiltere, zor durumda olan Ürdün ve Lübnan'ı kurtarmak için adım atmış; ABD Lübnan'a, İngiltere ise Ürdün'e asker çıkarmıştır. Çünkü Sovyet Rusya'nın bölgede nüfuzunu arttırmaması için kurulan Bağdat Paktı'nın tek Arap üyesi Irak, yanı sıra Batı'ya angaje olmasa da orta yol takip eden Ürdün ve Lübnan'ın da kaybedilmesi, ABD ve İngiltere'nin Ortadoğu'da hareket kabiliyetinin sıfırlanması anlamına geliyordu.⁸⁸ Gerçekten de Irak'ta gerçekleşen askeri darbe, Orta Doğu'daki Batı

⁸² Fırat, Kürkcüoğlu, *age.*, s. 633.

⁸³ Yeşilbursa, “Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)”, s. 91.

⁸⁴ Kürkcüoğlu, *age.*, s. 129.

⁸⁵ Angelika Bator, *USA-Politik Gegen Asien*, I. Auflage, Berlin, 1986, s. 79.; General Abdülkerim Kasım, 1958'deki devrimden dört ay sonra, tek taraflı bir girişimle, Irak karasularını 12 kilometreye çıkardığını ilan edince İran'la yeni bir çatışmanın fitilini ateşlemişti. Bkz., Mir A. Ferdowsi, “Determinanten des Iranisch-Irakischen Krieges”, *Die Kriege 1985 Bis 1990*, Jens Siegelberg (Red.), Hamburg, 1991, s. 303.

⁸⁶ Behçet Kemal Yeşilbursa, “Geçmişten Günümüze Irak Meselesi”, *Garzi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 29, Özel Sayı II, (Temmuz 2009), s. 1326.; Bator, *age.*, s. 79.

⁸⁷ Kürkcüoğlu, *age.*, s. 129.

⁸⁸ Abdülğani Bozkurt, “Monarşiden Cumhuriyete: 1958 Irak Darbesi”, *Orsam*, Ortadoğu, Eylül-Ekim 2016, C. 8, S. 76, s. 41.

güçlerinin özellikle İngiltere'nin konumunun kötüleşmesini hızlandırmıştır. Diğer taraftan Irak Krallığı'nın düşmesi, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne karşı kurulacak Arap Birliği geliştirme politikasının yürütülmesi ihtimalini daha da zora sokmuştur.⁸⁹

Bir Amerikan projesi olmasına rağmen, Türkiye'nin hızlı bir şekilde benimsediği Bağdat Paktı tasarısı, Orta Doğu'yu içine alan müdafaa sistemi kurmayı hedeflemişti. Fakat projedeki İngiliz varlığı, Arapların Türkiye'ye karşı endişesini daha da arttırmış, neticede Türkiye'nin bölge ülkelerinden biraz daha uzaklaşmasına ve daha fazla Batı'ya bağlanmasına sebebiyet veren bir niteliğe evrilmiştir. Mısır'ın en fazla tepki gösterdiği Pakta, Suriye ile Suudi Arabistan iyi gözle bakmamıştır. Böylece, Orta Doğu'da ve özellikle Arap kuşağında birleştirici bir rol oynaması beklenen Bağdat Paktı, aksine, bu kuşağın parçalanmasına etki etmiştir.⁹⁰

Gelinen noktada, Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması, Türkiye'nin Orta Doğu'da, Batı'nın taleplerine elverişli bir müdafaa sistemi kurma çalışmalarına da son vermiştir.⁹¹ Bu şekilde, Paktın Arap dünyasıyla olan tek bağlantısı da kopmuş olmaktaydı. Bağdat Paktı'na öldürücü darbe, bizatihi Bağdat'tan gelmiş oluyordu.⁹²

Askeri bloğu çöküşten kurtarmak isteyen ABD, 5 Mart 1959'da Türkiye, İran ve Pakistan ile yeni iki taraflı askeri anlaşmalara imza atmıştır. ABD, bir yandan bu ülkelerdeki ekonomik ve askeri durumu istikrara kavuşturmak için ABD yardım programlarından gelen yeni fonlar aktarırken, diğer yandan da, birliklerini bu ülkelere yerleştirme ve oralarda askeri üsler kurma fırsatı elde etmiştir.⁹³

Irak'ın ayrılmasından sonra, Bağdat Paktı 19 Ağustos 1959 tarihinde CENTO (Central Treaty Organization=Merkezi Antlaşma Teşkilâtı) ismini alarak, 21 Ağustostan itibaren merkezi Ankara olmak üzere çalışmalarını sürdürme kararı almış⁹⁴, ancak Paktın antlaşma metni ilk şekliyle kalmıştır.⁹⁵ Bu

⁸⁹ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Bağdat Paktı (1955-1959)", *Tarihînin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2011, Sayı 6, s. 96.

⁹⁰ Mustafa Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 13, Kış 2013, s. 182.

⁹¹ Ekmelettin İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı", *Yeni Türkiye*, Mart-Nisan 1995, Yıl: 1, S. 3, Ankara, 1995, s. 389.

⁹² Kürkçüoğlu, *age.*, s. 129-130.

⁹³ Bator, *age.*, s. 80.

⁹⁴ Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları (1920-1960)", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 2, Elazığ, 2005, s. 57.

⁹⁵ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 740.; İlerleyen süreçte İngiltere'nin CENTO'daki rolü azalmaya devam etmiş, ABD'nin nüfuzu ise giderek güçlenmiş ve 1960'lı yıllarda paktta tam manasıyla lider olmuştur. Bkz., Bator, *age.*, s. 80.

teşkilatta Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere müttefik üyeler olarak katılırken ABD, tam bir ortak niteliğini kazanmıştır.⁹⁶ CENTO, bir askeri antlaşma olarak hiçbir zaman önemi haiz olmamış, fazla bir değer taşımamıştır. Buna karşın ekonomik kalkınma ve işbirliği çalışmaları, özellikle Pakta dâhil üç Müslüman devlet için önemli bir şekil arz etmiştir.⁹⁷ Örgüt, 1979 İran İslâm Devriminden sonra tarihi vazifesini tamamlamıştır.⁹⁸ 12 Mart 1979'da Pakistan, "Pakistan'ın güvenliğini koruyamadığını", İran da, Şah'ın devrilmesinden sonra "yalnız emperyalistlerin çıkarlarını koruduğunu" gerekçe göstererek, CENTO'dan çekildiğini bildirdi. Bundan bir gün sora da, Türkiye, bu devletlerin CENTO'dan ayrılmaları konusunda aldıkları kararları saygıyla karşıladığını ve bu durumda CENTO'nun bölgede işlevini fiilen yitirdiğini" belirterek, örgütün ilgili anlaşma hükümleri uyarınca sona erdirilmesi için gerekli girişimlerde bulunacağını açıklamıştır.⁹⁹ Örgütün, Bağdat Paktı olarak sağlıklı ve uzun ömürlü olmamasına rağmen, özellikle CENTO olarak 20 yıllık ömründe Sovyet tehlikesine karşı oldukça caydırıcı bir rol oynadığı, üç bölge devleti arasında ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda, etkisi sınırlı kalmış olsa da, bir işbirliği örneği ortaya koyduğu söylenebilir.¹⁰⁰

Sonuç

Orta Doğu bölgesi, tarihin her döneminde olduğu gibi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra da, stratejik, politik, askeri ve iktisadi açıdan önemi haiz bir coğrafya olmaya devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan önce en etkili güç İngiltere iken, savaş sonrasında ABD, etkili ve sürükleyici güç olma üstünlüğünü ele geçirmiştir. Özellikle, Soğuk Savaş döneminin bir kutbu olan SSCB'nin güneye doğru yayılmasının önlenmesi için ABD'nin bölge devletleri üzerinde söz sahibi olma arzusu ve mecburiyeti yeni yaklaşımlar ve ittifak türleri ortaya çıkarmıştır.

İngiltere'nin etkili ve yönlendirici olduğu dönemlerde, "Kapitülasyonlar", "Mandaterlik" ve "Cemiyet-i Akvam" gibi vasıtalara başvurulurken, ABD'nin yeni düzeninde ise, "NATO", "Birleşmiş Milletler", "Bağdat Paktı" ve "CENTO" gibi kurumsal yapılar ve örgütler, yönetmenin, hükmetmenin, sevk ve idare etmenin birer vasıtası haline gelmiştir. Ayrıca, İngilizlerin, deneyim ve prestijinin Batı'nın çıkarlarını savunmasını kolaylaştıracağına inanan ABD, onları

⁹⁶ Celal Tevfik Karasapan, "Unutulmuş İttifak CENTO", *Ortadoğu*, Yıl:12, S. 125, Eylül 1972, s. 19.

⁹⁷ Erdoğan Tan, "CENTO", *Önasya Mecmuası*, C. I, Yıl:1, S. 8-9, Nisan-Mayıs, 1966, Ankara, s. 1.

⁹⁸ Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu(Birinci Dünya Savaşından 2000'e)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 91.

⁹⁹ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, s. 740-741.

¹⁰⁰ Soysal, agm., s. 228.

bu bölgenin koruyucusu olarak görmeye devam etmek ve onlarla işbirliğine gitmek suretiyle eksiklerini telefi etme becerisini de tatbik etmiştir.

ABD Başkanı Eisenhower döneminde, Orta Doğu politikası güncellenerek, yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. Ortadoğu ülkelerini ziyaret eden ilk ABD Dışışleri Bakanı Dulles, bu yeni girişimi başlatan kişi olmuştur. Çok taraflı savunma ittifakı oluşturma amacını güden ABD, böylece tek taraflı bir caydırma politikasının muazzam maliyetinden kurtulmuş olmayı ummuştur. Arka planda işleyen fikre göre; yeni müttefikler ABD'nin maliyetlerini azaltacak, yeni askeri üsler sağlayacak ve Komünist Sovyet Bloğu'nu caydırmak için gereken askeri birimler sağlanabilecekti. Planın bir diğer önemli tarafı; Araplar etki altına alınacak ve de İsrail'in güvenliği sağlanmış olacaktı. Gelişmelere bağlı olarak, Amerikan kuvvetlerinin Lübnan'da, İngiliz birliklerinin de Ürdün'de konuşlanması, görünürde Sovyet tehdidine karşı gerçekleşmiş olsa da, özünde İsrail'in güvenliğini ve varlığını temin etmeye yönelik olabilirdi/olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Arap devletlerinden farklı bir politika izleyen ve Bağdat Paktı'na üye tek Arap devleti olan Irak'ta 14 Temmuz 1958'de Abdülkerim Kasım liderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe, monarşinin yıkılmasını sağladığı gibi, Irak'ın geleceğini de belirsiz bir hale getirmiştir. Bu darbe aynı zamanda Orta Doğu'da da önemli değişikliklere yol açmıştır.

Her şeyden önce bu ihtilalin, Bağdat Paktı'na tepki gösteren Mısır liderliğindeki Arap Bloğu'nun lehine sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Çünkü ihtilal, Orta Doğu'daki Batı aleyhtarı unsurları güçlendirmiştir. Ayrıca, Irak'taki rejim değişikliğiyle hem radikal Arap kampına yeni ve önemli bir katılım sağlanmış, hem de Batı savunma sisteminin Orta Doğu'daki uzantısı niteliğindeki Bağdat Paktı'nın Arap dünyasıyla olan tek bağına da son verilmiştir. Bir bakıma, Bağdat Paktı'na öldürücü darbe, bizzatlı Bağdat'tan gelmiş oluyordu. 1958 askeri darbesi, bölgedeki Batı aleyhtarı unsurların güçlenmesini sağladığı için bu durum, buhran sırasında Batı'yla birlikte hareket etmiş olan Türkiye bakımından da olumsuz sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Darbe bundan başka, Türkiye'nin güney sınırında Nasır taraftarı, Batı aleyhtarı bir devletin ortaya çıkma ihtimalini de doğurmuştur. Türkiye esasen Nasır taraftarı komşusu Suriye'den az rahatsızlık görmüyordu. Şimdi bir de buna Irak ekleniyordu.

Irak darbesinin uluslararası politika açısından belki de en önemli sonucu, Bağdat Paktı'nın, yerini Merkezi Antlaşma Teşkilatına (CENTO) bırakması olmuştur. Sovyetlerin Orta Doğu'ya sızmalarına karşı bir kale hizmetini gören Irak, bu sıfatını kaybedebilecek bir duruma gelmiştir.

ABD'nin planları doğrultusunda kurulan/kurdurulan Bağdat Paktı, 1958 Irak Askeri Darbesi ile yıkılınca kısa süreli bir bunalım ortaya çıkmıştır. Vaziyeti

sürekli kontrol altında tutan ABD ve İngiltere, Türkiye, İran ve Pakistan ile CENTO teşkilatı bünyesinde yeniden bir araya gelerek, birbirlerine daha fazla yaklaştılar. Bağdat Paktı'nı dışarıdan destekleyen/besleyen ABD, bu defa oluşumun bizzat içinde yer alarak, doğrudan sevk ve idare pozisyonuna gelmiştir. 1979 yılına kadar da bu durumun değişmediği kaydedilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Foreign Relations of the United States, 1958-1960, Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula, Volume XII, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1958-1960, 311, Briefing Notes by Director of Central Intelligence Dulles, Washington, July 14, 1958.

Foreign Relations The United States, 1955-1957, Volume XIII, Saudi Arabia, 258-259, Memorandum of a Conversation, Department of State, Washington, March 7, 1955; Source: Department of State, Central Files, 611.86A/3-755. Confidential. Drafted by Fritzlan.

Foreign Relations The United States, Turkey 1955-1957, Volume XXIV, 705, Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey, Washington, December 10, 1956-9:19 p.m, Source: Department of State, Central Files, 684A.86/11-1456. Top Secret; Priority. Drafted by Williams and Jones. Repeated to Moscow, London, Athens, Paris for USRO and Knight, Rome for McSweeney, and Tehran.

Foreign Relations The United States, 1955-1957, Volume XIII, Saudi Arabia, 439-440, Memorandum of a Conversation, Blair House, Washington, January 31, 1957, 10:30 a.m; Source: Department of State, Conference Files: Lot 62 D 181, CF 833. Confidential. Drafted by Stoltzfus who was assigned to serve as an interpreter during the King's visit.

F.O. 371,115490, V 1073/216B, 1 Mart 1955.

F.O. 371,115490, V 1073/216C, 1 Mart 1955.

Resmi Yayınlar

Düstur, III. Tertip, C. XXXVI, s. 422.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X C. 5, İçtima: 1, Ellinci İnikat, 26. 2. 1955 Cumartesi, s. 807-822.

T.C. Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 28. 11. 1955, S. 8942, No: 6496, s. 312-314.

Gazeteler

Cumhuriyet

Tercüman

Hürriyet

Ulus

Kitap ve Makaleler

ALBAYRAK Mustafa (2005) Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları (1920-1960), *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. III., S. 2, Elazığ, 2005, s. 1-63.

ALSAMMAWİ Faris (2006) *Die UN-Sanktionen gegen Irak und deren Auswirkungen auf die Bevölkerung von 1990 bis 2003*, Der Wirtschaft- und Sozialwissenschaften Fakultät der Universität zu Köln, Dissertation, Köln.

ARMAOĞLU Fahir (1995) (Amerikan Belgeleri İle) Ortadoğu Komutanlığı'ndan Bağdat Pakti'na(1951-1955), *Bellekten*, C. LIX, Nisan 1995, S. 224'ten ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara.

AYDIN Mustafa, ÖZCAN Nihat Ali, KAPTANOĞLU Neslihan (2007) *Riskeler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*, TEPAV, Ankara.

BATOR Angelika (1986) *USA-Politik Gegen Asien*, I. Auflage, Berlin.

BELLİHİSAR M. Feridun (1958) Yeni Gelişmeler Arifesinde, *Hürriyet*, 4 Ağustos.

BIYIKLI Derya (2004) *Die außenpolitische Stellung der Türkei im Nahen und Mittleren Osten, besonders nach dem Kalten Krieg bis Ende 1999, Kontinuität oder Wandel?*, Der Universität Hamburg, Fakultät Wirtschafts- und Sozialwissenschaften, Dissertation, Hamburg.

BOSTANCI Mustafa (2013) Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Pakti, *Gaazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 13, Kış, s. 171-184.

BOZKURT Abdülgani (2016) Monarşiden Cumhuriyete: 1958 Irak Darbesi, *ORSAM*, Ortadoğu, Eylül-Ekim, C. 8, S. 76, s. 40-42.

BRENNER Stefan Maximilian (2016) Irak, Syrien und die bipolare Weltordnung, *Wegweiser zur Geschichte Irak und Syrien*, Bernd Lemke (Red.), Verlag Ferdinand Schöningh GmbH & Co. KG, ISBN 978-3-506-78662-3, Paderborn, s. 77-84.

CANATAN Yaşar (1995) *Türk-Irak Münasebetleri (1932-1959)*, Ankara.

COŞAR Ömer Sami (1958) Bağdat Pakti, *Cumhuriyet*, 29 Temmuz.

ÇELEBİ Onur (2017) 14 Temmuz 1958 Irak Darbesinin Türk İç Politikasına Yansımaları, *Turkish Studies*, Volume: 12, Issue: 31, s. 41-60.

- DİNDAR Elcin (2017) *Die türkische Zypernpolitik im Konfliktfeld des östlichen Mittelmeers 1950–1974*, Herbert Utz Verlag GmbH, München.
- FIRAT Melek - KÜRKCÜOĞLU Ömer (2008) Orta Doğuyla İlişkiler, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 615-634.
- GÜRÜN Kamuran (1983) *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Irak Raporu* (2015) Hazırlayan: Dr. Ahmet Emin Dağ, Asaad Hamid Sulaiman, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Ağustos, İstanbul.
- İHSANOĞLU Ekmelettin (1995) Türkiye ve İslâm Konferansı Teşkilatı, *Yeni Türkiye*, Mart-Nisan 1995, Yıl: 1, S. 3, Ankara, s. 388-412.
- KAMEL Ayhan (1974) Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri, *Dış Politika*, C. 4, S. 4, Mart, Ankara, s. 5-20.
- KARASAPAN Celal Tefvik (1972) Unutulmuş İttifak CENTO, *Ortadoğu*, Yıl:12, S. 125, Eylül, s. 15-26.
- KİMCE John (1958) Baş Komitacı Kuba, *Hürriyet*, 20 Temmuz.
- KÜRKCÜOĞLU Ömer E. (1972) *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ank. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- MEGYERY Stefan (2014) *U.S. Foreign Policy and the Influence of "White Supremacy"- Der Einfluss soziokultureller Faktoren auf die US-Außenpolitik am Beispiel der US-Bündnis.systempolitik von 1945 bis 1960*, An der Philosophischen Fakultät I der Humboldt Universität zu Berlin, Dissertation, Berlin.
- Mileffe Vesaike Filistin: "Mecmuatü Vesaike ve Evrakun Hasseti bil-Kadiyyetü Filistinîyyeti"*, El Cüzzi sani min ammi 1950 ila ammi 1969 (El Kahire: Vezaretül İrşadül Kavmi, El Heyetül Amme lil istilamalat 1969), s.
- MIR A. Ferdowsi (1991) Determinanten des Iranisch-Irakischen Krieges, *Die Kriege 1985 Bis 1990*, Jens Siegelberg (Red.), Hamburg, s. 298-311.
- NADİ Nadir (1958) Realist Olmak, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz.
- ÖZTÜRKÇİ Alpaslan (2017) Soğuk Savaş'ın 1950'li Yıllarda Orta Doğu'da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34 (2017 Bahar), s. 373-394.
- PRICE M.Philips (1969) *Türkiye Tarihi (İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar)*, Çev. M.Asım Mutludoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- KOHLER R. Mafia (2015) *Geheimdienste und die Politik der USA*, TTIP – Aktionsbündnis / Österreich Networking Portal of Resistance Als PDF verarbeitet von W. Nosko, (6 Oktober).